

ללכת אל הצבעים

ציור כאמצעי לזיקנה יצירתית

נעמי גפני

ללכת אל הצבעים

ציור כאמצעי לזיקנה יצירתית

נעמי גפני

אשל
האגודה לתכנון ולפיתוח שירותים למען הזקן בישראל
נוסדה על-ידי ג'וינט-מלב"ן ונתמכת על ידי ממשלת ישראל
www.eshelnet.org.il

ללכת אל הצבעים

ציור כאמצעי לזיקנה יצירתית

נעמי גפני

Go to the Colors
Painting and Drawing in Creative Aging

Naomi Gaffni

הוועדה להוצאה לאור, אשל

פרופ' חוה גולנדר, יו"ר

שמואל באר

מרים בר גיורא

ד"ר יצחק בריק

בן-ציון כרם

ד"ר מאיר פרץ

ד"ר עירית רגב

פרופ' ארנולד רוזין

ורה שלום

טוביה מנדלסון – מרכז הוועדה

עריכה | איתי דרור

עיצוב | ערן צירמן

צילום | רוני מתתיהו

הכנה לדפוס | מרים גרינשטיין

מזכירות ותיאום הפקה | סיגל ברזילאי

הוצאה לאור | טוביה מנדלסון, אשל

מס' קטלוגי 212817

מסת"ב: 9657073391 ISBN:

ירושלים 2005

© כל הזכויות שמורות לאשל, האגודה לתכנון ולפיתוח שרותים למען הזקן
מייסודם של ממשלת ישראל וג'וינט-ישראל ולנעמי גפני

פתח דבר

מומחים, חוקרים ומטפלים תמימי דעים בחשיבותה של יצירתיות בגיל הזיקנה. עשייה אמנותית כמו ציור, פיסול, מוסיקה, מחול, תיאטרון, כתיבה ועוד משפרת את איכות החיים ומשפיעה על מצב בריאותם של הזקנים, על מצב רוחם, על הדימוי העצמי שלהם ועל מעמדם בחברה.

אנשים בגיל הזיקנה העוסקים ביצירה מביאים לעשייתם האמנותית ידע וניסיון שצברו בתחומים שעסקו בהם במשך השנים. יתר על כן: העסוק באמנות בגיל מבוגר הוא, לעיתים קרובות, בעל עומק, המבוסס על בגרות ובשלות שאדם מגיע אליו בשלב זה של חייו, ודווקא בגלל שהזקנים פנויים מעיסוקים אחרים הם מביאים לעשייה האמנותית שלהם עוצמות רגשיות ואינטלקטואליות הניכרות בפרי עבודתם.

בבתי האבות ובמרכזי היום מתבצעות תכניות רבות של תעסוקה עבור המבקרים והדיירים. לעיתים קרובות מדובר בעיסוק במלאכות יד פשוטות החסרות את האלמנט של יצירתיות ושל עצם חוויית היצירה. על-ידי שילוב עשייה אמנותית ויצירתיות בחיי בית אבות או מרכז היום, ניתן להוסיף לזקנים נדבך חשוב בעל ערך וסיפוק אישי רב.

"ללכת אל הצבעים" נכתב בהשראת סדנת אמנות שהמחברת, נעמי גפני, אמנית ויוצרת רבת הישגים בעצמה, קיימה בבית אבות במרכז הארץ. לאור הניסיון שנצבר בסדנה הזאת ותוצאותיה – שאת חלקן ניתן לראות בספר זה – התכוונה המחברת לכתוב ספר הדרכה למטפלים ולמדריכים באמנות העובדים עם זקנים. התוצאה היא שילוב מרתק בין ספר הדרכה, המתאר את לימוד שלבי הציור השונים במהלך הסדנה, לבין יומן אישי, המתאר ברגישות ובגילוי לב את תהליך ההוראה, את המפגש עם הזקנים בבית האבות, ואת האופן שבו לימוד הציור הפך ממיומנות טכנית לחוויה יצירתית עמוקה – למשתתפי הסדנה ולמחברת הספר עצמה. במובן זה הספר הוא גם מסמך בעל חשיבות על הקשר הנוצר בין זקנים לבין מטפלים, מדריכים ואנשים הנמצאים אתם בקשר שוטף.

הספר נותן ביטוי נוסף למאמץ של אשל לקדם את היצירתיות בגיל המבוגר באמצעים שונים. אני מקווה שהספר ישמש קהל יעד רחב, ביניהם – זקנים, מטפלים, מדריכי אמנות ויוצרים שימצאו בו עניין ויתודעו לשיטת ההוראה ייחודית ונושאת פירות אותן ניתן ליישם באופן מלא או חלקי בסדנאות ובמסגרות אחרות שבהם עובדים עם זקנים ביצירה ובאמנות.

ד"ר יצחק בריק
מנכ"ל אשל

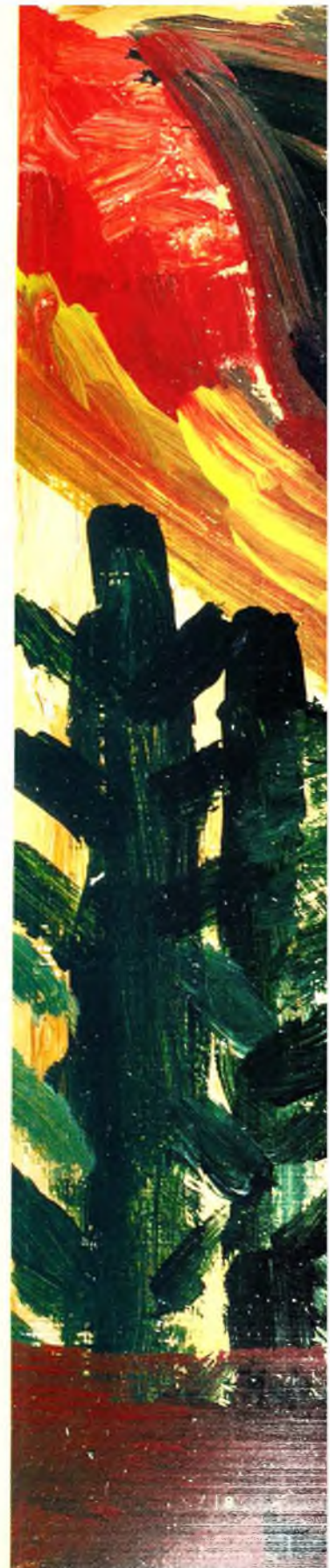
מבוא

ספר זה הוא פרי שלוש שנים (2000-2003) של הוראת אמנות בבית-אבות במרכז הארץ. במהלך שנים אלה גיבשתי שיטת הוראה שהפכה את לימוד הציור ממיומנות טכנית לחוויה יצירתית בעלת משמעות עמוקה, הן בעבור המשתתפים בשיעוריי והן בעבורי. הספר נכתב כיומן, וכל פרק בו מתאר ומתעד שיעור אחד. לפעמים הפרק מתמקד בהקניית טכניקה חדשה, לפעמים במושג חדש, ולעיתים קרובות ביחסי הגומלין שנוצרו ביני ובין התלמידים ובינם ובין עצמם. הספר מתעד את העבודה השוטפת שלי בבית-האבות ואת המאמץ הממושך לאורך כל שלוש השנים ליצור אווירה מעודדת ותומכת שתאפשר ל"שפה" האישית של כל ישיש להיחשף, ומאוחר יותר גם לשמש לו בסיס ליצירה אמנותית מקורית ומשמעותית.

בהיותו כתוב כמעין יומן, אין הספר ערוך כמדריך עבודה רגיל. אפשר לקרוא בו הן כסיפור עלילה שגיבוריו הם קבוצת אנשים שהחליטו בערוב ימיהם ללמוד אמנות, ואשר עוברים מסע בלתי צפוי ומרתק, והן, לחלופין, כמדריך לעבודה עם קשישים.

ואולם אף שאני רואה בספר יצירה ספרותית, לא רציתי שההיבט המעשי-יישומי שלו יהיה נחלתי הבלעדית, ולכן הוספתי לחיבור הספרותי נספח מתודי, שבו אני מסבירה את התאוריה ואת אפשרויות היישום המעשי של הגישה שפיתחתי, הכול בליווי תמונות. בספר צילומים של עבודות התלמידים, לכן אינו בחזקת פרזזה טהורה אלא מעין "סיפור מאויר". התמונות הרבות המופיעות בספר מאפשרות לקורא להתרשם ואף לבחון את מידת ההצלחה של שיטת העבודה.

ולבסוף עליי להוסיף ששניים מגיבורי הספר הם הוריי. השתתפותם בקבוצה כתלמידים מן המניין מוסיפה לספר עוד ממד, שבעיניי אינו נופל בחשיבותו מהממד המתודי שלו. בשל השתתפותם בקבוצתי כתלמידים נפלה בידי הזכות לתאר בפרוטרוט את החוויה המורכבת של יחסי הורים-ילדים כאשר כולם כבר אנשים בוגרים, ואת הסיפוק הרב שחווים כאשר מאפשרים את קיומו של דיאלוג פתוח בין שני הצדדים בגיל זה. דיאלוג מאוחר זה מאפשר לילדים להיות המורים של הוריהם, ואילו ההורים משמשים בעת ובעונה אחת גם התלמידים וגם המבקרים של ילדיהם.

על שיטת העבודה

שיטת העבודה (המתודה), אותה אני מכנה בשם "שיטת המילון", מבוססת על המחקר והתיאוריה של החוקר הגרמני-יהודי ויקטור לובנפלד. ספריו על התפתחות האמנות אצל ילדים יצאו לאור בארצות הברית, לשם נמלט במלחמת העולם השנייה. רק בשנות השישים תורגמו חלקים מהם לעברית בידי המפקחת הארצית לאמנות דאז, ברורית אונא, ומייד הפכו ל"אורים ותומים" של המכללות למורי אומנות. בעבודתי כמורה לאמנות פיתחתי את התיאוריה של לובנפלד והפכתי אותה לשיטת עבודה עקיבה שהלכה והתפתחה במהלך השנים והותאמה לאוכלוסיות תלמידים מגוונות.

בבסיס השיטה עומדות כמה הנחות יסוד:

- < כל ילד קטן, ללא יוצא מן הכלל, מצייר בהצלחה גם ללא הדרכה.
- < ציור הוא חלק בלתי נפרד מן הדרך שבה ילד לומד להכיר ולהבין את המציאות.
- < ילד מתחיל לצייר בשרבטים, ורק כאשר מסתיים "שלב השרבוט" בהצלחה, בערך בגיל שלוש-ארבע, הוא עובר משפה של דימויים מופשטים (שרבטים) לשפה של דימויים "ריאליסטיים" המכילה עד עשרה אובייקטים קבועים. האובייקטים הם: בית, עץ, אדם (עומד ויושב), פרח, ציפור, חיה, סירה, מכונית ומטוס.
- < הדימויים האלה נראים בהתחלה קטועים ובלתי מובנים, אך מתגבשים ומתבהרים עד שהם דומים למציאות וניתנים לזיהוי. לובנפלד קורא להן "סכמות", ומוכיח שהן מופיעות בכל התרבויות ושאינן קשורות בצורה ישירה למציאות חיצונית אלא פנימית. ההוכחה שלו היא שרוב הילדים בעולם מציירים בית, למשל, כריבוע שעליו מונח משולש, גם אם הם גרים בבקתת־קש או בגורד שחקים.
- < בגיל ההתבגרות, אחרי שהסכמות מגובשות, רוב הילדים מפסיקים לפתח את יכולת הציור שלהם, ורק מיעוטם ממשיך לשלב העל־סכמתי.

לקראת העבודה בבית האבות הכנתי תוכנית לימודים שהייתה מיועדת להיות מבוא כללי לאמנות הציור. בשלב הכנת התוכנית עדיין לא הכרתי את צרכיה המיוחדים של קבוצת הגיל ולא את הדיירים בבית האבות. התוכנית כללה הרצאות עם התנסות מעשית, אשר נועדה להמחיש באופן חווייתי את תוכן ההרצאות. הדגש הושם על הקניית ידע ולא על פיתוח יצירתיות. התוכנית תיארה את הדרך שעברה האומנות מהעת העתיקה ועד ימינו, וכללה דיון בהיבטיה השונים: הטכניים, הסגנוניים והרעיוניים.

ההנחה הייתה שבגיל כה מתקדם (גיל המשתתפים נע בין 85-95) אנשים מוותרים בדרך כלל על השאיפה להיות אמנים. אך התחוויר לי שטעיתי. לאחר כמה מפגשים בלבד, שהותירו תחושה של כשלון אצל התלמידים ואצלי, התברר באופן חד-משמעי שהצורך העמוק ביותר של רוב התלמידים היה לחוות תהליך יצירתי של ממש. פעמים רבות שאלו אותי: "האם אני מוכשר(ת)?", "האם כדאי לי להתחיל ללמוד אמנות בגילי?" ופניהם ביטאו תערובת של דאגה וציפייה דרוכה. לבסוף התברר שאם לא אענה על הצורך של התלמידים, השיעור לא יהיה מושך ולא יהיה מעודד. תיכנתי איפוא קורס חדש ושונה לחלוטין, שבמרכזו העשייה האמנותית ולא ידע מופשט. בניתי עם התלמידים מעין "מילון" או רפרטואר כלשהו שישמש להם נקודת מוצא או "שפת דימויים" שבעזרתה יוכלו לבנות קומפוזיציות אישיות מגוונות ככל האפשר. פתאום המקום היה מוכר, בדיוק המקום בו אני נמצאת כשאני מלמדת ילדים קטנים. לאחר שיעורים ספורים בלבד של גישושים, התברר, שאותה שפת דימויים סכמתית הקיימת אצל ילדים צעירים מאוד, קיימת גם אצל קשישים. כל מה שצריך היה לעשות כדי "להפעיל" אותה היה ליצור בכיתה אווירה נינוחה ובטוחה, שבה יוכל כל תלמיד, בלי קשר לגילו, לחשוף את שפתו האמנותית החבויה שהייתה בלתי מודעת לו. פרקים אחדים בספר מתארים את האופן שבו נחשפו הסכמות לראשונה, ואת הדרך שעשינו יחד, התלמידים ואני, כדי לאפשר להם להתפתח.

נוף עם שלוש דמויות

פסטל-שמן על נייר אריזה, 35x25 ס"מ

את הקורס לציור בבית-האבות החלטתי ללמד כמתנה לאמי. אמי היא בעלת כישרון ציור שמעולם לא התחמש, אולי בגלל ביטחונה העצמי הרופף, ואולי כיוון שבגרה בתקופת מלחמת העולם השנייה ונעקרה ממולדתה. אני היא זו שמממשת את מה שנבצר ממנה, ובתגובה זוכה לתערובת של תודה מהולה בקנאה. פעמים רבות בשנים שקדמו לקורס ניסיתי להדריכה ברישום או בצבעים, אך היא מעולם לא עשתה שימוש של ממש בהסבריי. כשפרשתי בתחילת שנה זו לגמלאות, החלטתי לנסות עוד פעם אחת. אולי בקבוצה שבה ישתתפו עוד דיירים מבית האבות תוכל סוף סוף אף היא לצייר. ואמנם בסתיו, מיד לאחר החגים, קבעתי את השיעור הראשון. כשבאתי לדירת הוריי לקחת את אימא לשיעור, הופתעתי לראות את שני הוריי

לבושים ומחכים לצאת. אימא כרכה סביב צווארה מטפחת משי וענדה סיכת פיליגרין עדינה, ואבא היה מצויד במצלמתו. התבלבלתי. הרי השיעור הוא של אימא! זו המתנה שלה! זוהי גם ההזדמנות האחרונה שלה לצייר, ושל שתינו לבנות קשר חדש, מיוחד. בכל זאת, בעודי מודעת למורכבות המצב, שאלתי בחיך רחב: "מוכנים? אז בואו ונלך לשיעור". וכך, כשאני מרגישה שאני בוגדת באהבתי הגדולה לאמי, יצאנו שלושתנו לדרך לשיעור הראשון.

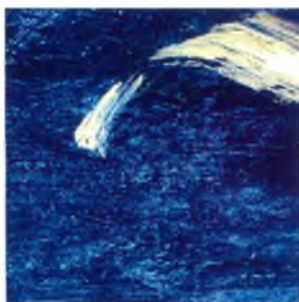

נוף עם שורת עצים קטנים לרוחב
פסטל-שמן על נייר גטול עץ,
29.7x21 ס"מ

גם היום אבא בא לשיעור. אימא לא מחתה, כפי שמעולם לא מחתה כשאבא פלש למקומות שהיו שלה. גם היום עדתה אימא מחרוזת, וקשה היה לדעת האם כעסה שאבא שוב הצטרף או שלא. גם היום הביא אבא את מצלמתו – כרטיס הכניסה שלו לשיעור. אך הפעם לא השתמש בה. השיעור מתחיל תמיד במבוא, שבו אני מסבירה מה יהיה נושא השיעור, וגם מראה תעתיקים של אמנים מפורסמים. המבוא, שאורך כ־15 דקות, מאפשר לי להיערך למפגש. מעולם לא ראיתי בהוריי תלמידים, וזאת הייתה חוויה חדשה ומזרה. אך שנים רבות של ניסיון בהוראה עשו אותי קשובה לקהל שיושב מולי. וכך יכולתי לחוש היטב בין שנים עשר התלמידים את נוכחותם של הוריי. אימא הייתה קשובה קשב דרוך. אבא היה קשוב קשב שקט. הקשב של אימא היה תזזיתי, של אבא מתמסר.

נוף של אדמה ושמים
עם עננים וירח
אקריליק על בריסטול, 35x25 ס"מ

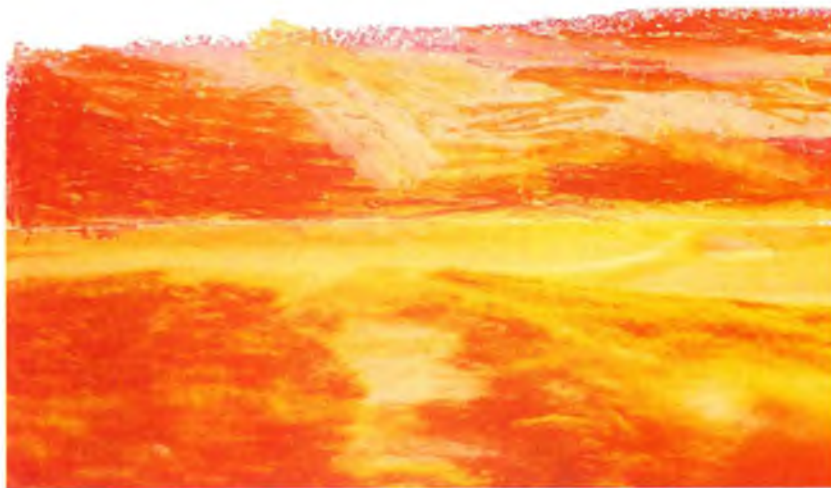
היום נעדרה שושנה רזנברג מהשיעור. קראתי את שמה בקול רם בתחילתו ולא הייתה תשובה. התלמידים, שבדרך כלל מדווחים על חולים ועל אלו שיצאו מן העיר ונסעו לילדיהם, או על אלו שנסעו לאזכרה או לניחום אבלים, לא דיווחו דבר על שושנה. נעלבתי שנעדרה מהשיעור בלי סיבה.

שושנה היא ציירת מיומנת יותר משאר התלמידים המשתתפים בקורס ואף אוהבת לצייר. כבר בשיעור הראשון הביאה קלסר קטן ובו רישומים של אמנים מפורסמים מועתקים בעיפרון, וברור היה שהיא רוצה שאדע שהיא בעלת ניסיון קודם, ושלא אראה בה מתחילה.

בשיעור שעבר ניסתה לצייר דיוקן מן הצד והדיוקן שציירה היה ילדותי יותר מן הציורים שבקלסרה ואיכזב אותה. אבל שמחתי ללמד את שושנה, ושמחתי יותר בדיוקן הפגום והרענן, מאשר בהעתקים המכובדים שבקלסר.

כל כך הרבה שנים אני מורה, ועדיין מתוסכלת כשלא באים לשיעור. כל כך הרבה שנים אני מלמדת ועדיין כל תלמיד הוא אתגר שאיני רוצה למסור לידיו של מורה אחר. נפגעתי עוד יותר כשהוחזר לי שלא תבוא גם לשיעורים הבאים.

היום היה נושא השיעור צבעים מונוכרומטיים. לשם תרגול נתתי לכל משתתף תמונה שגזרתי ממגזין צבעוני. בחרתי תמונות בעלות צבע אחד בלבד, במידות כהות שונות. מכל תמונה גזרתי קטע מסוים, וביקשתי שישלימו אותו כפי שנראה להם, כשהם משתמשים בגוונים של הצבע שהיה בקטע הגזור. כל אחד מהתלמידים בחר גזיר עיתון אחר מתוך ערמת העיתונים, וגם אימא לקחה מהערמה עיתון בלי התלהבות. הייתי בטוחה שתשמח בגלל נושא השיעור, כיוון שהיא בעלת דמיון עשיר, וציפיתי שתיענה לאתגר בהתלהבות. כעבור עשרים דקות הסתובבתי כדרכי בין אנשי הקבוצה ועזרתי היכן שנדרש.

שמים

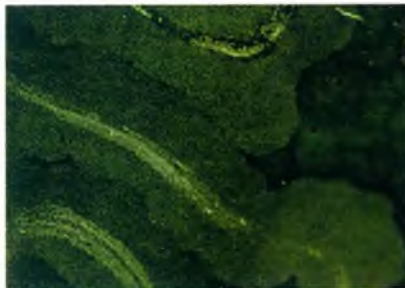
מגזין ופסטל-שמן על נייר, 35x25 ס"מ

שקיעה

מגזין ופסטל-שמן על נייר, 35x25 ס"מ

נופים

מגזין ופסטל-שמן על נייר, 35x25 ס"מ

רישומים

פסטל-שמן על נייר, 15x21 ס"מ

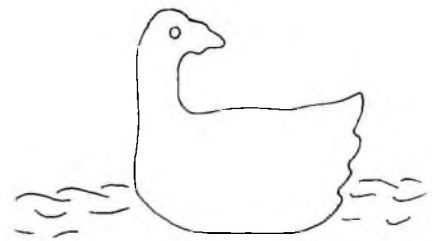
בסוף הסיבוב הגעתי אל אימא, ונכונה לי הפתעה: אימא ישבה ליד ערמת דפים קטנטנים שחתכה מהדף שחילקתי, ועל כל אחד מהם ציירה בחופשיות ציורים שובבים זעירים שנראו כמו איורים לספר ילדים. פניה היו כשל ילד שנתפס בקלקלתו אך שמח בכך. היא לא נתנה כל הסבר לציוריה החריגים, וכאילו חיכתה בעת ובעונה אחת לנזיפה ולהתפעלות. שניות אחדות חלפו בטרם הצלחתי להגיב. האיורים נעשו בשלל צבעים מתוך התעלמות גמורה מההסבר שנתתי על מונוכרומטיות, וגזיר העיתון שקיבלה היה מונח לצדה, לא נגוע. בן רגע הבנתי דברים רבים כל כך על אמי:

- < חוסר נכונותה להיעזר בהנחייה.
- < התנגדותה להיות תלויה (במקרה זה, בי).
- < התעקשותה להישאר עצמאית בכל מצב.
- < עולמה הפנימי העשיר, שעד כה לא חלקה עם אחרים.
- < חוש ההומור המיוחד שלה, שהשתקף בציורים הקטנטנים.
- < ויותר מכול: כישרון הציור הברור שלה, שנחנק כשהייתה בתחילת גיל ההתבגרות והשתמר במשך כל השנים שעברו, כדי להגיח היום רענן וצעיר כשהיה.

אלברט פוקס היה המשתתף הקשיש ביותר בקבוצת הציור - כבן 96. הוא היה בעל מבט חכם, וישיבה שאומרת: הרי אני כאן כדי ללמוד ממך. מהרגע הראשון כבש את לבי. אחרי השיעור הראשון הזמין אותי לחדרו, והראה לי כמה ציורי שמן שצייר באנגליה לפני 46 שנה במיומנות רבה. לאלברט היה גם ציוד מקצועי לציור, לרישום ולתחריט, ששמר בחדרו בתוך מזוודה מתחת למיטתו ובשאר מקומות מוסתרים. הוא הראה לי את ציוריו ואת ציודו ללא התנשאות, אך היה ברור שמקומו איננו בקבוצת המתחילים, ושהוא יודע זאת.

בשלושת השיעורים הבאים ניסיתי לתת לו משימות ותרגילים שיתאימו לרמתו, והוא אמנם היטיב להשתמש בחומרים השונים: בעפרונות, בצבעי מים ובכל חומר אחר. בשיעור החמישי עשיתי שימוש בשבלונות של חיות קטנות מעץ, כדי לעורר אצל התלמידים אסוציאציות בעלות תוכן סיפורי. כשקינתי את השבלונות בחנות לתחביבים, התלבטתי אם להשתמש בהן, כי חששתי שיקבעו את דמיונם של התלמידים. אך כל התלמידים – חוץ מאלברט – היו כה חסרי ניסיון ומיומנות, שהחלטתי להמריץ אותם במשימה שהצלחתה מובטחת. אלברט היה היחיד שהשיעור הזה לא תאם לרמתו. התלבטתי: מה אעשה אתו? אבקש ממנו לצייר תרנגולת או פרה משבלונה? הרי יבזז לי!

רישום ע"פ שבלונה של ברווז
טוש שחור על נייר, 29.7x21 ס"מ

אחרי מחשבה רבה החלטתי לבקש את עזרתו. בנוכחות כל הכיתה פניתי אליו ואמרתי בקול רם: "אלברט, אתה היחידי שאינני יודעת במה להעסיקו היום. אני יודעת היטב שאינך זקוק לשבלונה בשביל לצייר חיה, אז אולי תצייר חיה מזיכרוןך, בשעה שיתר האנשים ייעזרו בשבלונה?" בתגובה שאל אלברט: "האם נשארו עוד שבלונות?" ולקח לעצמו ברווז מעץ. הוא ביקש דף גדול והתחיל לצייר. כשניגשתי אליו בסוף השיעור ראיתי ציור מקסים ובו אגם, על שפתו עצים ובית כפרי, ובמרכז האגם שבלונה של ברווז שוחה. אלברט הוסיף לו נוצות, זנב ותווי פנים.

שיבחתיו אותו על הציור והודיתי לו מאוד על שיתוף הפעולה. ואלברט, שתמיד כבש מעט את פניו, הרים את מבטו ואמר בבהירות: "בשביל הברווז בלבד עשיתי את הציור!"

בשיעור הבא לא בא, ולא בשיעור שאחריו. הוא חסר לי מאוד. כעבור כמה ימים נפטר. בכיתי בגללו כמו שלא בכיתי על תלמידים ותיקים וצעירים מחנו בהרבה.

ברווז באגם

פסטל שמן על נייר, 35x25 ס"מ

בשיעורים הקודמים עסקנו בהיבטים שונים של השפה האמנותית: הצבע, הקו, הצורה, ועוד. במהלך השיעורים שמתי לב שהתלמידים התמקדו תמיד אך ורק בפרט שציירו, ולא שילבו אותו בסביבה, כלומר: לא היו מודעים לצורת המשטח שעליו הם מציירים ולקומפוזיציה שצוּרם יוצר בדף. החלטתי לשוחח על כך בשיעור הקרוב, ובחלק הסדנאי לעסוק בציור כסיפור אגדה שיש בו גיבורים והוא ממוקם בסביבה מוגדרת. חילקתי לתלמידים ארבע מדבקות ועליהן ציורים של איש, אישה, ילד וילדה. מטרת התרגיל הייתה לבחור מדבקה אחת או אחדות, להדביקן במקום שיבחרו על הדף ולצייר להם סביבה שתספר את הסיפור שלהם. ידעתי שבחירותיהם תהיינה חומר מעניין לפרשנות פסיכולוגית, אך לא זו הייתה הסיבה לנושא שהצעתי, ולא עמדתי לעסוק בפרשנות. רציתי שילמדו לצייר נושא בתוך סביבה, ורציתי שנושא זה יהיה על אנשים, כי הוא מאפשר לספר הרבה סיפורים. ציוריהם של התלמידים הפתיעו ואכזבו אותי גם הפעם. למרות המדבקות שחילקתי, שחסכו מהם התמודדות עם ציור דמויות, היו ציוריהם גם הפעם עלובים ודלים בביטויי דמיון. חוץ מציורה של אימא. בציורה השתמשה אימא לא רק במדבקה אחת אלא בכל ארבע המדבקות, ופיזרה אותן על כל הדף. לכל אחת מן הדמויות הוסיפה סביבה או סיפור משלה, ציפורים מזמרות, פרחים, חתולים וכל מיני יצורים ננסיים. את מדבקת האישה הדביקה בנפרד מהאיש, ומתחתיה ציירה עוד אישה, דומה לזו שבמדבקה, אך קטועת רגליים ובוכיה ומעליה ציירה סימן שאלה, כאילו לחוד: "ומי זאת? נראה אם תצליחו לנחש!"

עמדתי מעל הציור וראיתי בהרף עין את עולמה של אימא משתקף מפורק ובודד, ונרתעתי. באיזו זכות אני רואה את מה שבציור? האם באותה זכות שנטלתי עליי להיות מורתה של אמי?

מתוך דף עבודה שחולק לקבוצה

מחול | סיפורה של אמה

עפרונות צבעוניים, 21x29.7 ס"מ

3 זר טאטא: "וואס האט דאס פאר א שוין גוטע קלוגה?"
 האט דאס

ששת השיעורים הראשונים עברו, ואבא לא חיסר אף לא אחד מהם. הוא הפסיק להביא את המצלמה לשיעור, ובחלקו השני של השיעור – שבו עבדו התלמידים בצבעים ובעפרונות – לא השתתף (אבא סבל בעבר משבץ מוחי שהותיר אותו משותק חלקית בשתי ידיו). הוא לא התנצל שאיננו מצייר ופשוט ישב בכיסאו, שקט, סבלני ולא מתערב. הקשישות שמחו אותו, ואף אני כך. אבל בהדרגה הפכה ישיבתו חסרת המעש למעיקה יותר ויותר, בעיקר, כך נדמה לי, משום שלא פיענחתי אותה: האם ישיבתו היא מחווה של אהבה? ואם אכן כזו היא, כיצד אוכל לשאתה והיא כה מחייבת!? ואולי ייתכן שנאלץ להישאר בשיעור כי אין לו די אומץ לקום ולומר שעייף? רציתי נאשנות לחלץ אותו מהמחויבות הכפויה הזו אבל חששתי שינטוש פתאום, ועוד יותר חששתי שיעשה זאת בלא התרעה מוקדמת.

אחרי התלבטות קצרה, עשיתי מה שאני עושה תמיד במצבים מעיקים של חוסר ודאות: הימרתי. ניגשתי אליו ושאלתי: "אולי תצטרף אלינו ותנסה לצייר?" להפתעתי הרבה ענה ללא כל היסוס: "בסדר", כאילו זה מכבר ציפה להזמנה זו.

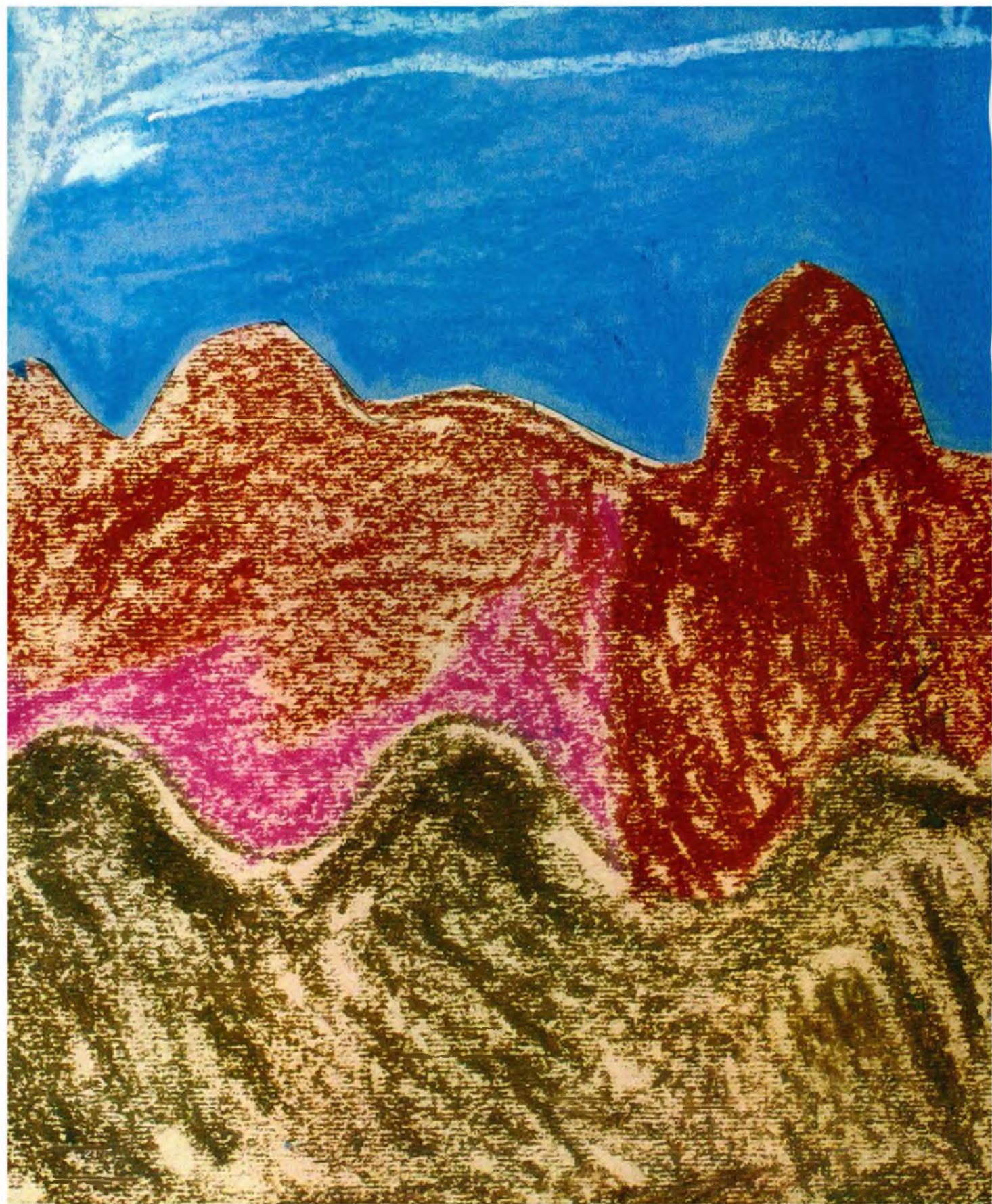
המשימה באותו שיעור היתה לצייר עצים שעומדים זה בצד זה בשורה על קו אדמה ישר. ביקשתי מאבא שימתח קו ישר מקצה אחד של הדף לקצהו השני, וליתר ביטחון סימנתי נקודות בשני קצותיו של הדף וייעצתי לאבא למתוח את הקו מנקודה אחת לזו שמנגד. כשחזרתי אחרי כמה דקות לראות מה צייר – נבהלתי. במקום קו ישר ראיתי קו שכולו הרים ובקעות, פרי ניסיון מאומץ להגיע בעזרת העיפרון מקצהו האחד של הדף לקצהו האחר.

"טוב", אמרתי לו, מנסה במהירות לקלוט האם הוא רואה את מה שאני רואה. האם הוא מרוצה? האם שתי הנשים שיושבות משני צדיו מאזינות לשיחה שבינינו? "עכשיו תצייר על כל גבעה עץ", הנחיתי אותו ופניתי לעזור לתלמידים אחרים. כששבתי לאבי, ישב ליד ציורו, מחכה להמשך. על ראש כל גבעה צייר יישות חסרת צורה מוגדרת, ובעוד אני מחפשת סימנים כלשהם לגזע או לצמרת, שאל אבא: "מה הלאה?" "עכשיו תצבע את העצים בירוק ובחום", אמרתי והדגמתי.

מעולם לא הגשתי עזרה ראשונה או עבדתי בבית חולים, אך ברגעים אלו הרגשתי בוודאות שאני בתפקיד של אחות בטיפול נמרץ שמקבלת פצוע מרוסק איברים ומנסה לפעול מהר וביעילות כדי להצילו.

כששבתי לראות כיצד אבא מתקדם בפעם האחרונה באותו שיעור, שוב ראיתי אותו יושב ליד ציורו ומחכה. העצים היו צבועים בגוונים שונים ומזדרימים, אך האדמה שמתחתן, שאותה צבע אבא בחום ובוורוד עז, הייתה עשויה ביד אמן – לא דחוסה מדי, לא אוורירית מדי, אלא בדיוק במרקם הנכון. בסוף השיעור הימרתי שוב. הצגתי את עבודתו של אבא בצד עבודות התלמידים, ביקשתי את תגובתם, אך לא ידעתי מה תהיה. כל כבודו של אבא, ובמידה מסוימת גם כבודה של אימא, שנכחה אף היא בשיעור, היו מוטלים על כפות המאזניים; ואז שמעתי את אחד התלמידים מעיר: "איזו אדמה יפה!" והתפזרנו.

הרים ורודים, ציור דו־שכבתי
פסטל שמן על נייר, 29.7x21 ס"מ

נסעתי לפריז לכמה ימים. וכמו בנסיעתי הקודמת, גם הפעם ביקרתי בלובר. רציתי לראות קצת ציורים של רמברנדט וולסקי. אני אוהבת לבקר בפריז ואפילו מצליחה לצייר בחדרי שבמלון. אני גם מתחילה להתמצא קצת בלובר והדבר גורם לי קורת רוח. התברר שהפעם האגף המציג את ציורי רמברנדט סגור. הלכתי לראות את ציוריו של ולסקי, ומצאתי שאיני ממוקדת. מבחינתי, מוזיאון הוא מקום קשה: תובעני, מאיים ומציב יותר מדי אתגרים. אני יכולה ליהנות ממוזיאונים במינונים קטנים בלבד. לעומת זאת, אני אוהבת את חנויות הספרים והמתנות של המוזיאונים. בהם אפשר להתרשם במהירות מההיצע של המוזיאון, ואפשר לפתח דיאלוג עם הרפרודוקציות, מעשה שיכול למנוע עימות מאכזב או סוּעַר מדי עם הציור המקורי. גם הפעם ביקרתי בחנות התעתיקים של המוזיאון, ועברתי על פני שורות שורות של גלויות בחיפוש בלתי מתוכנן אחרי משהו שכדאי לקנות. פתאום מצאתי את מבוקשי: ארבע רפרודוקציות קטנות של הצייר המודרני דה-שטהל. ארבע תמונות שכולן שמים או ים, מצוירות ביד חופשית, פשוטות, ילדותיות. זהו! הנה השיעור הבא שלי בבית האבות! שמחתי. הנה מתנתי לאבי: ארבעה ציורים כמו שהוא מצייר, ועוד בחנות של הלובר! עד כה חשבתי לתומי שאני רחוקה מהבית. חשבתי שאני בפריז, מבקרת בלובר. ופתאום, בן רגע, התברר לי שכל מחשבותיי נוסבות על אבא, שנשאר בבית.

משמאל | אניה

פסטל שמן על בריסטול, 35x25 ס"מ

מימין | סירת מפרש

אקריליק על בריסטול, 35x25 ס"מ

ממול | דה-שטהל

רפרודוקציה

כל כך קיוויתי שיהיו עוד אנשים בקבוצה שיציירו בסגנון נאיבי, כמו סבתא מוזס או שלום מצפת, אבל בינתיים כבר התקיימו שמונה שיעורים וחוף מאלברט פוקס, זיכרוננו לברכה, כל הציורים מקוטעים, רפים, ואינם דומים לציור כלשהו – לא נאיבי ולא מלומד. בציורים גם אין כל תפישה של מרחב מאורגן: הבתים מרחפים או נוטים ליפול ומקצתם חסרי דפנות, העצים אינם עומדים זקופים והצמרות מטושטשות. ואם לפעמים יש בציורים גם דמות, בקושי אפשר לזהותה כי היא קטנה ורפואית איברים. הציורים תשושים. לראשונה הבנתי מדוע קוראים לדיירים של בית־אבות תשושי נפש. הם אכן תשושים, וציוריהם מעידים זאת עליהם עשרת מונים.

לפנים כבר ראיתי ציורים דומים אצל ילדים קטנים או אצל ילדים גדולים יותר שניסיונם בציור מוגבל. אבל תמיד כשלימדתי ילדים קטנים, ידעתי איך לקדם אותם. ידעתי איך היו רוצים לצייר אילו יכלו, וניסיתי לכוונם למקום שאליו רצו להגיע. ידעתי שילד בכיתה א' רוצה להציב את הבתים, את האנשים ואת העצים על רצועת קרקע, ושמעליהם הוא רוצה למתוח רצועת שמים, ושבין שתי הרצועות האלה הוא מקצה מקום לאוויר השקוף.

חיים בכפר

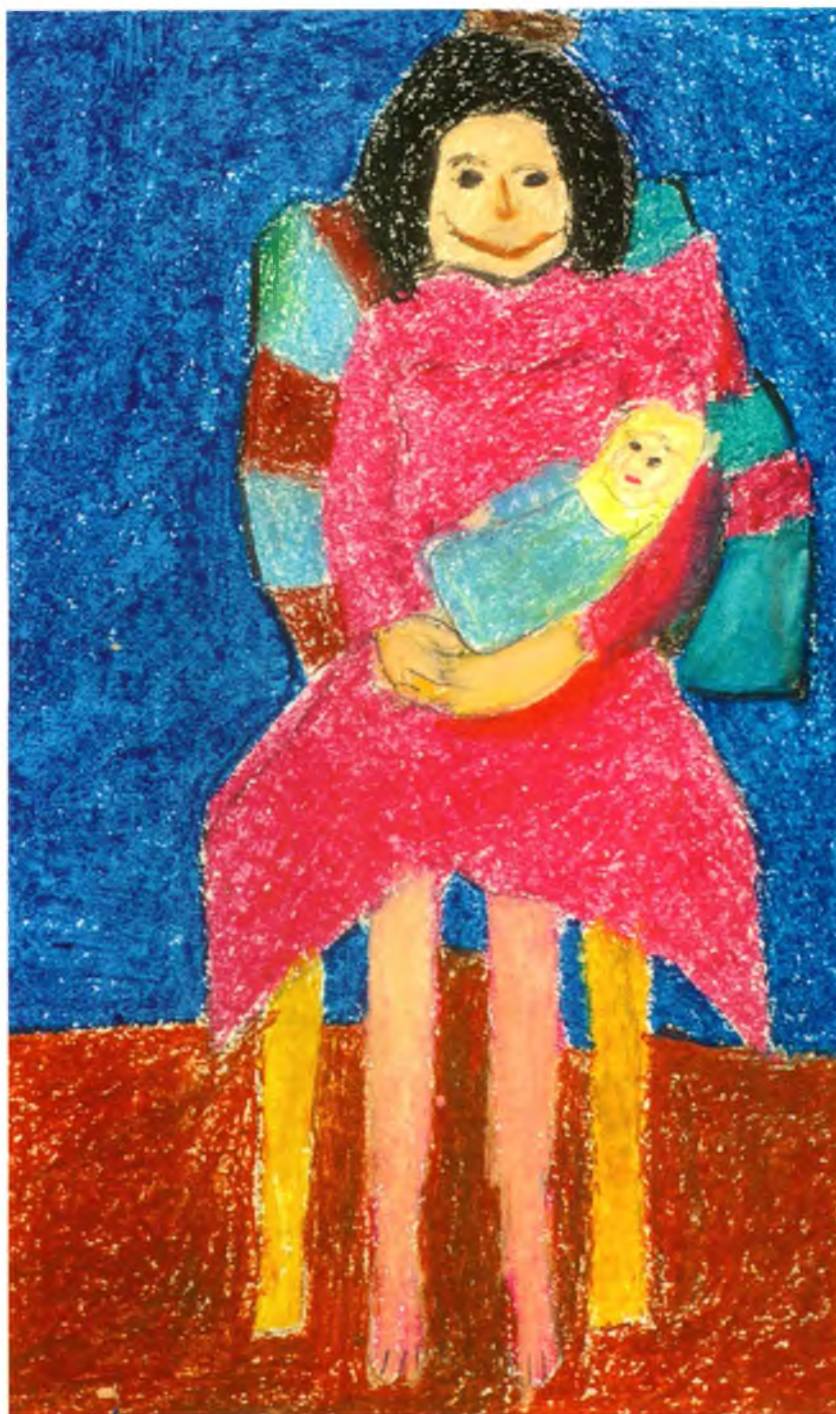
עפרונות פסטל בריסטול, 21x29.7 ס"מ

אשה עם פרח
פסטל שמן על בריסטול, 35x25 ס"מ

ילדה עם בובה
פסטל שמן על בריסטול, 35x25 ס"מ

עוד ידעתי שילד בכיתה ד' רוצה לצייר בית שרואים הן את חזיתו והן את צדודיתו, ועזרתי לו לצייר בית בפרספקטיבה.

אבל בקבוצה זו הייתי חסרת אונים ולא ידעתי כיצד לנהוג. לא ידעתי האם האנשים שבקבוצה למדו פעם לצייר, אך שכחו. או שמא מעולם לא למדו לצייר ויש להדריכם בשלבים, מילדות עד בגרות, או שמא לדלג על שלב הילדות ולקפוץ היישר אל הציור הריאליסטי?

אלו היו שאלות קשות, שהרי אי־אפשר להיות אמן בלי להיות קודם ילד, אך גם אי־אפשר ללמוד להיות ילד שוב, ואפילו לזמן קצר, בגיל כה מתקדם בלי להתבזות. ואולי, הוספתי לחשוב, מה שמבטאים האנשים בציוריהם המתפרקים הוא רצונם לפרק עולם שהיה, ולהתחיל לזוז לעולם אחר? ומי אני שאעז לכפות עליהם לשוב ולהרכיב מחדש עולמות ששימשו אותם בעבר ועתה אין להם עוד חפץ בהם? האם אצטרף גם אני לכל אלה הדורשים מהם לנהוג בדרך ארץ?

והנה הגיע כבר השיעור התשיעי ועליי לנקוט עמדה כלשהי בנוגע לכל אותן שאלות. הכרעתי. בחרתי בכמה ציורי ילדים קטנים מאוספי הפרטי: האדמה צבועה חום ומכסה את חלקו התחתון של הדף, עליה עצים, אנשים ובתים מצוירים בבהירות וצבועים בצבעים ברורים. ממעל שמים תכולים ששטים בהם עננים וציפורים.

בתחילת השיעור הצגתי בפני הקבוצה את ציורי הילדים בצד ציורים נאיביים של ציירים מבוגרים: שלום הצפתי, חיים חרבון ואחרים. צפיתי בפני האנשים כשראו לראשונה את הציורים, מחפשת בהבעות פניהם תגובה לציורים:

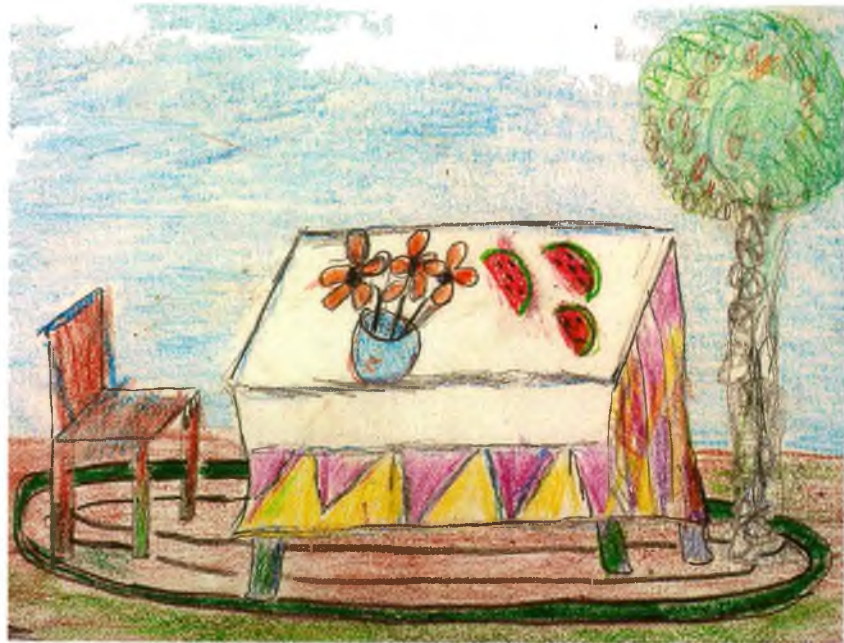
האם התפעלו מהם?

האם בזו להם?

האם נעלבו מהם?

אך פניהם לא אמרו דבר. מבטיהם שוטטו מציור לציור ואז פנו אליי בבקשת הסבר. שאלתי: "מה לדעתכם יש במשותף לציורי הילדים ולציורי הציירים המבוגרים?" ציפיתי לשמוע את התשובה: "שניהם מציירים כמו ילדים". אך תחת זאת מיינו המשתתפים את הנושאים השונים שהופיעו בציורים לפי סוגיהם: ציורים של עצים, פרחים, בתים וכד'. תגובת התלמידים העשירה אותי במידע חשוב: אין הם מזהים מאפיינים ילדותיים, לא בציורי הילדים ולא בציורים הנאיביים. עם מידע זה יכולתי להתקדם עוד שלב – ביקשתי מהם לשים לב כיצד שני הסוגים של הציירים (ילדים ונאיבים) מתארים את "העולם", וללמוד מהם כיצד לארגן את העולם בפשטות ובבהירות. לבסוף ביקשתי שיציירו שמים, ים וסירות, ועננים או ציפורים, והקפדתי שתהיה בציוריהם חלוקה ברורה בין שמים לבין ים. הם התחילו לעבוד ברצון, בוחרים בצבעי הכחול השונים, ואני שקעתי במחשבות.

עכשיו הייתה כל הקבוצה עסוקה במשימה. איש לא תעה עוד בדרכו, איש לא התלבט או שאל שוב ושוב אם כדאי בגילו עוד לנסות לצייר. תהיתי: האם אכיר מעודי את האמנים השונים החבויים בהם עמוק מתחת להיסוסים? האם לא מיהרתי מדי לנתבם? לא, מיהרתי להשיב לעצמי, כבר אין זמן לחכות. לפני שלושה שבועות מת אלברט.

פיקניק

עפרונות צבעוניים על נייר,

21x29.7 ס"מ

פחד

אקרליק על בריסטול, 35x25 ס"מ

פחד

אקרליק על בריסטול, 35x25 ס"מ

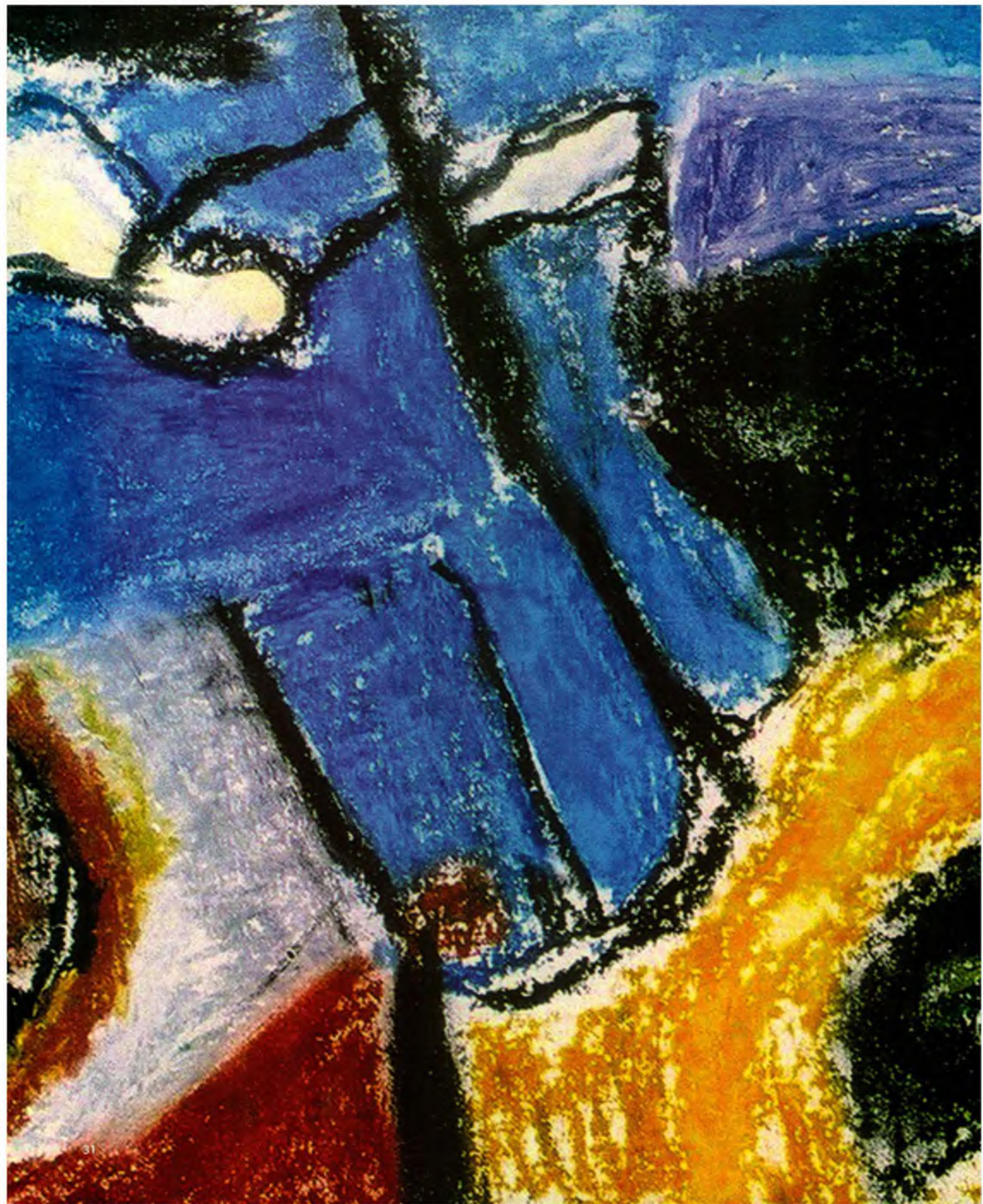
היום נכנס אבא באיחור שלא כהרגלו, וכשנכנס, הכול כבר ישבו. הוא הקיף במבטו את החדר וחפש מקום ישיבה. ניכר בו שהיה מבולבל משהו. ובמצב זה פנה אליו ושאל: "איפה יושבים?" בדקתי. ליד אימא עמד כיסא פנוי. גם היום היה לאימא מבט לא ממוקד, שאפשר לי להזדרז ולהציע לאבא, בלי לעורר את תשומת לבה: "אולי תשב ליד אימא?" אבא עשה כדבריי והתיישב לידה. נמנעתי מלהציץ בפניו ובפניה של אימא. הפניתי את מבטי לכיתה הממתינה, שאיננה יודעת שהיא כרגע בבחינת קהל בדומה קטנה אך סוערת, וחייכתי את חיוך "התחלת השיעור". הרגשתי בוטחת, שהרי מה הקושי ללמד שיעור באמנות לעומת הפחד שהרגשתי באירוע שהתרחש זה עתה?

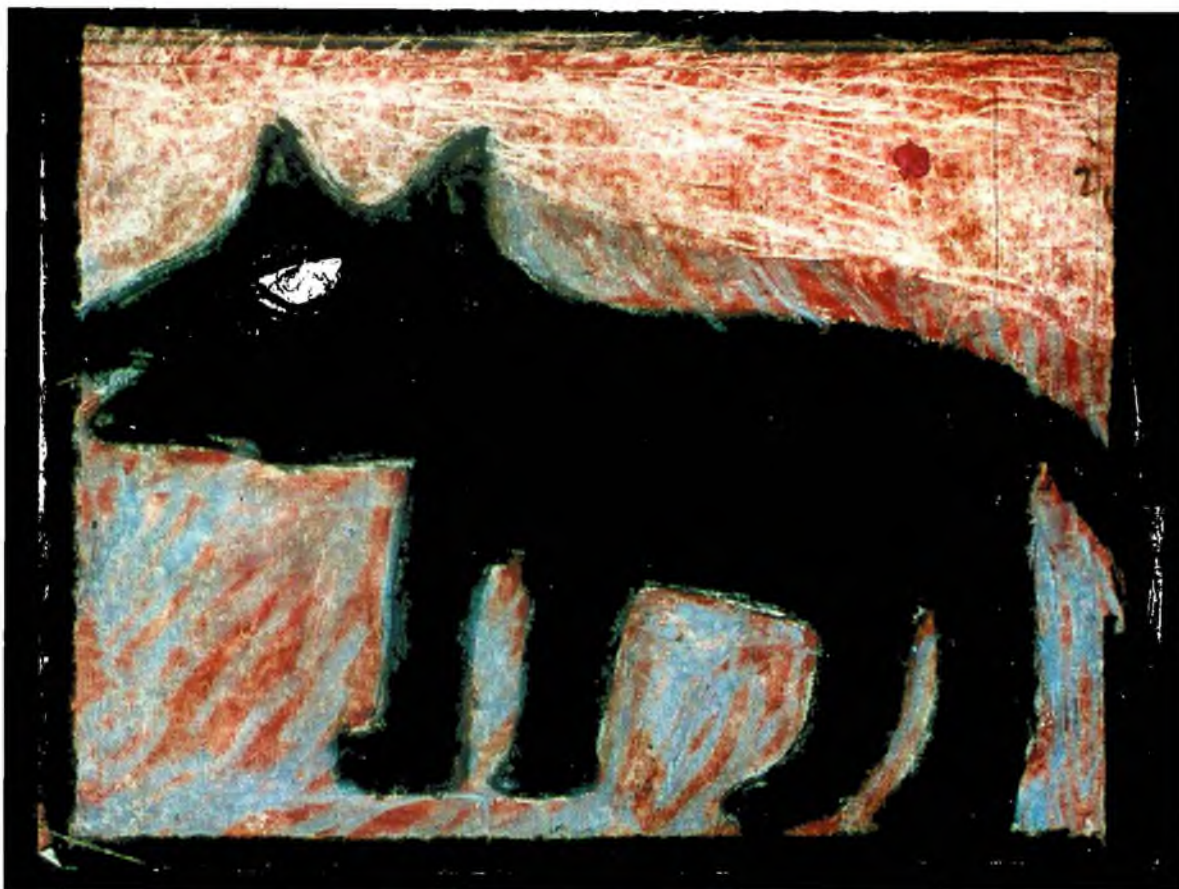

השבוע נכנסתי כרגיל ל"חדר התעסוקה", כך קוראים בבית ההורים לחדר הרב־שימושי בקומה ב', שבו מתקיים השיעור בכל יום שני. השעה הייתה 15:45. השיעור מתחיל רק ב־16:15, וכצפוי היה החדר ריק, חוץ מאבא, שהמתין בו. הוא נכנס לחדר, ראה בסיפוק שמישהו כבר סידר את השולחנות בצורת ח', וחיך בהנאה. תמיד הוא מקדים לחכות לי בכיתה. כדרכי, הכנתי את הציוד לשיעור מיד בבואי והתכוננתי לעלות לדירת הוריי בקומה ג' עם סיום ההכנות. פתאום ראיתי שאבא התיישב במקומו הקבוע, מצפה לתחילת השיעור. מהבעת פניו לא ניכר היה שהוא היחיד בכיתה. הוא התנהג כאילו כולם כבר הגיעו, ושום דבר בפניו לא הסגיר את ריקנות החדר ואת היעדרם המוחלט של התלמידים. רק כשהתחלתי לעלות לקומה ג', קם ממקומו ואמר במהירות: "אימא ישנה בחדר כמו דוב". כנראה הניח שאני מנסה לגייס לכיתה המצומצמת לפחות את אימא, וניסה למנוע את אכזבתי בעוד מועד, כשאיווכח שאימא מחופרת עמוק במיטתה ואין בכוונתה להשתתף בשיעור. גם ברור היה לי שעניין השיעור שלי היה נושא הוויכוח ביניהם טרם בואי, ושאיימא, שזיכרונה רופף וכוחה להתמיד בשיעורי הציור חלש, הודיעה לאבא שלא תבוא. פתאום הבנתי הכול באחת: שאבא טעה במועד השיעור. חרד שמא לא יבואו די תלמידים, היה מוכן לשמש תלמיד יחיד. "בוא, נחכה בחוץ", אמרתי לו בעדינות. "יש לנו עוד כמעט חצי שעה עד תחילת השיעור". אבא קם מיד בהרגשת הקלה, וכשחזרנו לאולם בשעה 16:45, חיכתה לנו הקבוצה בהרכב מלא כמדי שבוע.

חיה
אקרליק על בריסטול, 35x25 ס"מ

בן־ציון הוא כבן 80-85, ונראה צעיר מגילו. כבר בשיעור הראשון עמדתי על כמה הרגלים שסיגל לעצמו: ראשית, היה מתחיל כל ציור במסגרת שאותה היה משרטט בסרגל, ואם לא נמצא כזה בהישג־יד, היה משתמש בכל חפץ בעל דופן ישרה, אפילו בכרטיסיית הנסיעות שנשא בכיסו. אחרי שקבע את גבולות הציור, בדרך כלל השתמש בכמחצית הדף, היה מוסיף למסגרת הראשונה עוד מסגרת חיצונית אחת, נוספת. ששימשה כמעין גדר ביטחון למסגרת הקודמת.

ציוריו היו לרוב שבלוניים – מעין העתקים לא של העולם החיצון אלא של דימויו הפנימיים. בעיקר אהב לצייר פרחים באגרטים. הוא העדיף להשתמש בטושים, כי הם אפשרו לו לדייק יותר מאשר צבעי הפנדה. בחירת הצבעים שלו הייתה מצומצמת. כל פריט ופריט היה מודגש בקו מתאר שחור, והמסגרת הכפולה הודגשה בחריפות אף היא. הוא התייחס בחשיבות רבה למילוי ולעיטור המסגרת, זאת עיקר הדמיון והמאמץ השקיע בה, עד כדי כך שנראתה חשובה יותר מהציור עצמו.

בן-ציון אהב לשבת קרוב אליי ככל האפשר, אולי משום הביטחון שחיפש בשל בדידותו החברתית, ואולי משום שקרבתו אליי אפשרה לו להציע לי "הצעות מגונות". תחילה באופן מאופק, ובהדרגה באופן נועז ובוטא יותר. כבר בתום השיעור הראשון הזהיר אותי חבר מהצוות להתרחק ממנו, כי הוא "מסוכן". אך אני המשכתי לאפשר לו לשבת לידי, ועל פניותיו האישיות הגבתי בחביבות וברוחב-לב. שלא כשאר התלמידים, נהג בן-ציון לקחת את ציוריו הלא-גמורים לדירתו, והשאלתי לו משיעור לשיעור כל ציוד שרצה. בתחילת כל שיעור היה מביא את הציור שגמר במהלך השבוע ומחביא אותו בין חפציו. במהלך השבועות הלכו ציוריו והשתפרו מאוד. תמיד חיכה בסבלנות דרוכה שאגלה את הציור הטמון, כאילו היה סוד שלנו או מתנה אינטימית. התקדמותו הייתה מרתקת, והגבתי על ציוריו בהתרגשות. במהלך הזמן הצעתי לו בהדרגה להשתמש נוסף על הנושאים גם בצבעי פנדה וגם להרחיב את היקף הנושאים שעסק בהם. והוא אמנם העז יותר ויותר, אך בה בשעה נעשה גם תובעני יותר, ענייני ומפורט בפניותיו האינטימיות.

בשיעור האחרון הגיעו הדברים לידי כך שלא יכולתי עוד להתעלם מתפקידו הכפול כתלמיד וכמפתה. ציוריו נהפכו כביכול לדרך או לצורת "תשלום" בעבור שירותים שאתבע לספק בעתיד. בכל שבוע הלך חובי אליו ותפח, וככל שהשתפרו ציוריו, כן גדל החוב עוד. בסופו של כל שיעור היה ניגש אליי כשראה שאחרון התלמידים עזב, וניסה לתכנן את "גביית התשלום".

– "מתי תבואי לחדרי?" חזר ושאל.

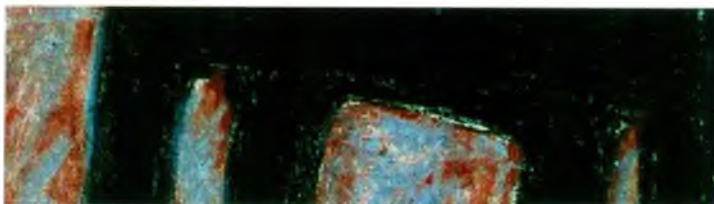
וכשעניתי באופן בלתי מחייב, ניסה מכיוון אחר:

– "יש לך אוטו?"

– "כן."

– "זה טוב, כי פה כולם רואים הכול. נצטרך לנסוע, אולי אלייך. אמרת שאת נשואה, חבל, אבל נסתדר. אני חושב עלייך כל השבוע. את לא יוצאת לי מהראש לדקה!"

– "זה בסדר, בן-ציון, זה טוב שיש מישהו שאפשר לחלום עליו", אמרתי ולא הבטתי בו. ידעתי גם בלי להביט בפניו שעדיין הם מבטאים רעב שלא הצלחתי להשקיט, והטלתי ספק אם אפילו ציוריו המרגשים יוכלו להרגיעו.

חיה,

פסטל שמן על נייר, 15x21 ס"מ

בשיעור האחרון שוב הביא בן־ציון ציור גמור בתיקייה האישית שלו והחביאו כרגיל בין חפציו. כשהבחנתי בו, ישב דרוך לראות מה תהא תגובתי. הפעם היה מכתב אישי כתוב בצדו ההפוך של הציור. הציור היה מרהיב, וניכר שהושקעו בו עבודה רבה ושימת לב מיוחדת. כהרגלי הגבתי בשמחה, וגם הודיתי לו על המכתב האישי. בסוף השיעור נשאר בן־ציון לאחר ששאר המשתתפים עזבו, כדי לקבל את שכרו: כמה דקות של אינטימיות. "זה בשבילך עשיתי, שלא תטעו!" אמר. ואני חזרתי על הדברים שאמרתי בפעמים הקודמות: "כולנו מציירים בשביל מישהו, אי־אפשר לצייר כשאין בשביל מי; יש שמציירים בשביל אהוב, יש בשביל מורה, ויש בשביל קהל גדול". בן־ציון הקשיב לדבריי. הוא תמיד מקשיב כשאומרים לו משהו. אך הייתי בטוחה שבתום דבריי ינסה להסביר לי שבמקרה שלו אני טועה לגמרי. הוא מצייר בשבילי. אני לא סתם קהל אלא הסיבה היחידה המאפשרת לו לצייר. אך הוא הפתיע אותי, והגיב כמי שמבין היטב את מה שאמרתי. "נכון, לא משנה, העיקר שמציירים מהלב, וזה מה שהכי חשוב." התפעלתי מתגובתו ושמחתי בה מאוד. לא רק בגלל פתיחותה אלא גם כיוון שהצדיקה את האמון שנתתי בו למרות התווית השלילית שדבקה בו, למרות גילו המתקדם, למרות מה שיעצו לי אנשים אחרים.

ארון קודש
פססל שמן וטושים על נייר,
29.7x21 ס"מ

כמעט שבוע חלף מאז השיעור האחרון. לפעמים נדמה לי שכדאי לי לכתוב ביומן מיד אחרי השיעור, כשהכול עוד מרגש, ולפעמים אני חושבת שכדאי לחכות קצת, כי מה שצף בכתיבה לאחר שבוע, ועדיין מכיל רגשות עזים, אמין יותר. כשחשבתי על מה לכתוב השבוע, לא היה לי ספק. מובן שעל אבא ואימא. לפעמים נדמה לי כאילו בשיעור יושבים רק אבא, אימא ואני. אין זה אומר שאינני מתייחסת לשאר המשתתפים. אני מכינה בכל שבוע עבודות אישיות לכל משתתף ומנסה לקדם איש איש לפי יכולתו, רצונו והקצב שלו. אבל אבא ואימא הם בראש מעייניי – אני רוצה שירגישו טוב, שישמחו – לפחות בשיעור שלי, לפחות בשעה הזאת שהם מתארחים בצל קורתי.

שכונת שפירא, 1935
טושים על נייר, 29.7x21 ס"מ

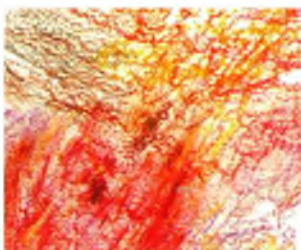

בכל שבוע כשאני נכנסת לשיעור, אני מעיפה מבט חטוף במספר המשתתפים.
 אם הם רבים – אני מתחילה את השיעור במרץ; אך אם הם מעטים, כפי שקרה
 השבוע, אני עוברת תהליך מהיר של התמוטטות והתאוששות. התהליך כולו אינו נמשך
 יותר ממחצית הדקה, אך אני נזקקת לכל הכוחות העומדים לרשותי כדי להתאושש
 ולהתחיל בשיעור. וכך נשמעים הקולות הפנימיים שלי במהלך אותן 30 שניות פעלתניות:

שקיעה

פסטל שחן על בריסטול, 35x25 ס"מ

– אוי, הם לא רוצים לבוא לשיעור שלי!
 – יופי, כך כל הקורס שלי מתחיל: קודם מתלהבים ואחר כך מתאכזבים.
 – בטח זוהי רק התחלת ההידרדרות. בשבוע שעבר היו כעשרה משתתפים, היום יש שישה ובשבוע הבא יהיו רק ארבעה.
 – אולי כדאי לספור מהר כמה בדיוק הגיעו: תשעה. זה לא רע, אבל בשבוע שעבר היו 12.
 – אבא ואימא אינם נחשבים, אז יש בעצם רק שבעה, ואחת הנשים רק צופה, אז יש הלכה למעשה רק שישה. ובאופן כללי נמצאים רק הכי חלשים, חוץ מאימא, שלפעמים באה ולפעמים לא, ובן-ציון, שהיה מצייר גם ללא התמריץ של השיעור.
 בשלב הזה אני מעיפה שוב מבט לכיוון החבורה היושבת ומצפה לתחילת השיעור, ומתחילה אצלי התבהרות קלה:
 – מי בעצם חסר כאן ורציתי שיבוא?
 – אני מבולבלת ולא יודעת בדיוק. רציתי שיבואו לפחות כל אלה שהשתתפו בשיעורים הקודמים.
 – אבל הנה, כמה מהם ישובים לפניי. מדוע לא די לי בהם? אני גם מאוכזבת וגם כועסת ועדיין אינני מסוגלת להתחיל את השיעור.
 חולפות עוד שניות אחדות ושוב אני נושאת את מבטי ופוגשת את שפרה קליין. שפרה מגיעה לכל השיעורים ומעולם לא החסירה שיעור. הבעת פניה מעודדת ומצפה, והיא עוזרת לי להתאושש קצת ולפגוש את התלמידים.
 "מה שלומכם השבוע?" אני שואלת וזוכה למאור פנים. ומיד, בלי לחכות לתגובה, פותחת בנושא השיעור: "היום נלמד על נושא חדש: איך להשתמש בצבעי פנדה טוב יותר. ייתכן שלפעמים נדמה לכם שצבעי פנדה נועדו לילדים בלבד, אבל אנחנו נלמד להשתמש בהם באופן מקצועי. בוודאי שמתם לב שאחדים מכם משתמשים בצבעים בנקשות ואחרים ברכות. בואו ונתבונן אחד אחד בציורים שלכם משבוע שעבר ונראה מי לוחץ על הצבע ומי לא".
 אנחנו מתבוננים בציורים. כל ציור מבטא עולם שלם, תפישת עולם שלמה, לפעמים קשה, לפעמים רכה. לאה באומן מעירה: "הציורים שונים בגלל שיש כאלו שמסוגלים ללחוץ, ויש כאלו שלא, זה תלוי בהרגל של האדם לכל אורך חייו ובחוזק של הידיים שלו, האם יש לו די כוח בידיו כדי ללחוץ בחוזקה".
 אני מתפעלת. לא חשבתי שהשוני בין הציורים משקף יכולות שונות אלא בחירות שונות. לאה מאירה את הדברים באור אחר לגמרי. אני משבחת אותה על דבריה, ובלבי אני מהרהרת: לאה מבינה דברים שלי עדיין אינם ברורים, ומקבלת בלי טענות מה שאיננו ניתן לשינוי. אולי גם אני אתרכך, כשאגיע לגילה – אצפה פחות ואתרצה יותר.

שמתי לב שכל התלמידים שהפסיקו להשתתף בשיעורי נמנעים מלפגוש

אותי. בבית־אבות פוגשים אותם אנשים בכל פעם, כי כולם נזקקים לפרוזדורים משותפים, לחדר אוכל משותף ולעוד מקומות משותפים. לפעמים קשה להימנע ממפגש, וכשזה קורה והמבטים מצטלבים, מתנהלת השיחה הבאה:

אני: "מה שלומך, שרה?"

שרה: "אוי, לא טוב. הכול כואב. הנה, תראי, אפילו הבת שלי הגיעה בשבילי מירושלים!"

אני: "אני מצטערת לשמוע. אז שתרגישי טוב!"

והנה מגיעה ברטה. ברטה נצמדת לקיר המסדרון ומנסה להימנע ממפגש אתי, אבל עינינו בכל זאת נפגשות.

אני: "שלום ברטה. את נראית נהדר".

היא: "כן, אבל את רואה רק את מה שבחוץ, בפנים הכול לא עובד. הרגליים, הגב, אבל בעיקר העיניים".

אני: "אני מקווה שיהיה בסדר. שלום לך".

גם לי הפגישות האלו קשות. הן מחדדות אצלי את השאלה: מי פה תומך במי, הם בי או אני בהם? ואין לי על כך תשובה ברורה.

קבוצת עצים

אקריליק על בריסטול, 35x25 ס"מ

היום נתתי לכל התלמידים משימה אחידה: לכסות בצבעי פנדה (פסטל-שמן) ציורים שציירתי עבורם בעיפרון, אך הפעם באחד משני אופנים – ברכות או בחזקה. כמו בשיעורים קודמים גם היום נכוננו לי הפתעות. אחדים צבעו בצבעים לא מציאותיים, אחדים הוסיפו פרטים לציור שלי שלא היו כלולים בו, הייתה מי שנרדמה במהלך העבודה, והיו שהמשימה הייתה קשה להם ונאבקו עם מה שהיה לכאורה קל לביצוע. בסוף השיעור היו בידי שמונה עבודות, כל אחת שונה מחברתה. אך הן נבדלו זו מזו לא ברכותן או בנוקשותן אלא בעיקר במידת הקרבה שלהן למציאות: מקצת הציורים שאפו לחקות את המציאות, ומקצתם התנתקו ממנה. גם ציוריהם של הוריי נכללו בין שמונה העבודות, ולהפתעתי השתייכו שניהם לקבוצה המנותקת מן המציאות. בציור של אבא, למשל, מסביב לצמרתו הירוקה של העץ צויר קו מתאר מודגש בכחול עז, וענן העשן שיצא מן הארובה היה ירוק. את השמים צבע אבא בוורוד זוהר. אימא הוסיפה לציור אישה התולה כביסה, וכן ירח וכוכבים. שאר הציור נשאר בלתי צבוע, חוץ מעץ אחד, שלו הוסיפה פרטים בירוק דהוי. מעניין לראות, הרהרתי בזמן שנסעתי הביתה, מי מן האנשים דבק במציאות בציוריו, ומי פורש ממנה. מעניין גם לדעת האם הציורים משקפים גישה כללית לעולם: זאת שמקבלת את המציאות כמות שהיא, וזאת שמְשַׁנֶּה אותה. והכי מעניין מבחינתי היה לגלות פתאום שהוריי, שניהם עושים במציאות כבשלהם: זו מוסיפה לה פרטים ומחסירה בה צבע, וזה צובע אותה כראות עיניו ואינו נותן לה להגבילו. ואם אכן מבטאים הציורים תפישות עולם שונות, הוספתי להרהר, באיזו תפישות עולם בלתי מציאותיות מחזיקים הוריי!

לפני שבועות אחדים שאלה אותי אימא האם יש תוכנית לשיעור, או במילים אחרות: לפי מה אני מחליטה לעסוק בנושא זה או אחר בכל שיעור? אימא, שדעתה מפוזרת בכל הנוגע לפרטים יומיומיים, שואלת תמיד שאלות חכמות על הדברים המהותיים. השאלה הפתיע אותי, אך ידעתי שאימא לא תסתפק בתשובה מהירה ושטחית, וניסיתי לענות בכובד ראש. נזכרתי שבתחילת הקורס הכנתי מעין תוכנית או סילבוס, אך לאחר השיעור הראשון התברר שלא אוכל להשתמש בו, כי רוב התלמידים היו ברמה הרבה יותר נמוכה ממה שצפיתי, ונאלצתי לבנות מחדש את כל תוכנית הקורס.

"אין לי תוכנית ברורה לקורס", עניתי לאמי לאחר הרהור. "אני בונה אותו משיעור לשיעור. אני מעלה בדמיוני כל תלמיד מדי שבוע, ומנסה להעריך כמה אני יכולה לספר לו על מגבלותיו בלי לביישו, ומה הוא יכול לשפר בלי להתייאש".

אימא הקשיבה בדריכות, שקלה כל מילה מדבריי בכובד ראש, ושתיקה שתיקת הבנה. המשכתי: "ועוד שאלה שאני שואלת את עצמי לפני כל שיעור היא, האם המשימות האישיות שאני מטילה על המשתתפים יעמדו בביקורת חברי הקבוצה בדיון שאנו מנהלים בסופו של כל שיעור? אם יש סיכוי שציור של מישהו ייראה עלוב או מגוחך בעיני הקבוצה, אני מעדיפה שלא להמר עליו".

"זה מעניין מאוד", העירה אימא. "מי לימד אותך את זה?"
 "אף אחד", עניתי. "אני פשוט מנסה לשים את עצמי זמן מה בנעליו של אדון גרינבאום או בנעליה של לינה, ובודקת מה מידת החשיפה שאני מוכנה לה השבוע בתור מר גרינבאום או מה מידת המאמץ שאני מסוגלת לה בתור לינה. ולפי זה אני בוחרת להם משימות. לפעמים אני חושבת שלו הייתי אמיצה יותר, היה גם מר גרינבאום אמיץ יותר, וגם לינה. אבל לנו בשיעור יש רק את האומץ שמר גרינבאום, לינה ואני יכולים לגייס ביחד, ולא יותר".

התשובה הזאת הניחה את דעתה של אימא.

אישה יושבת

אקריליק על בריסטול, 35x25 ס"מ

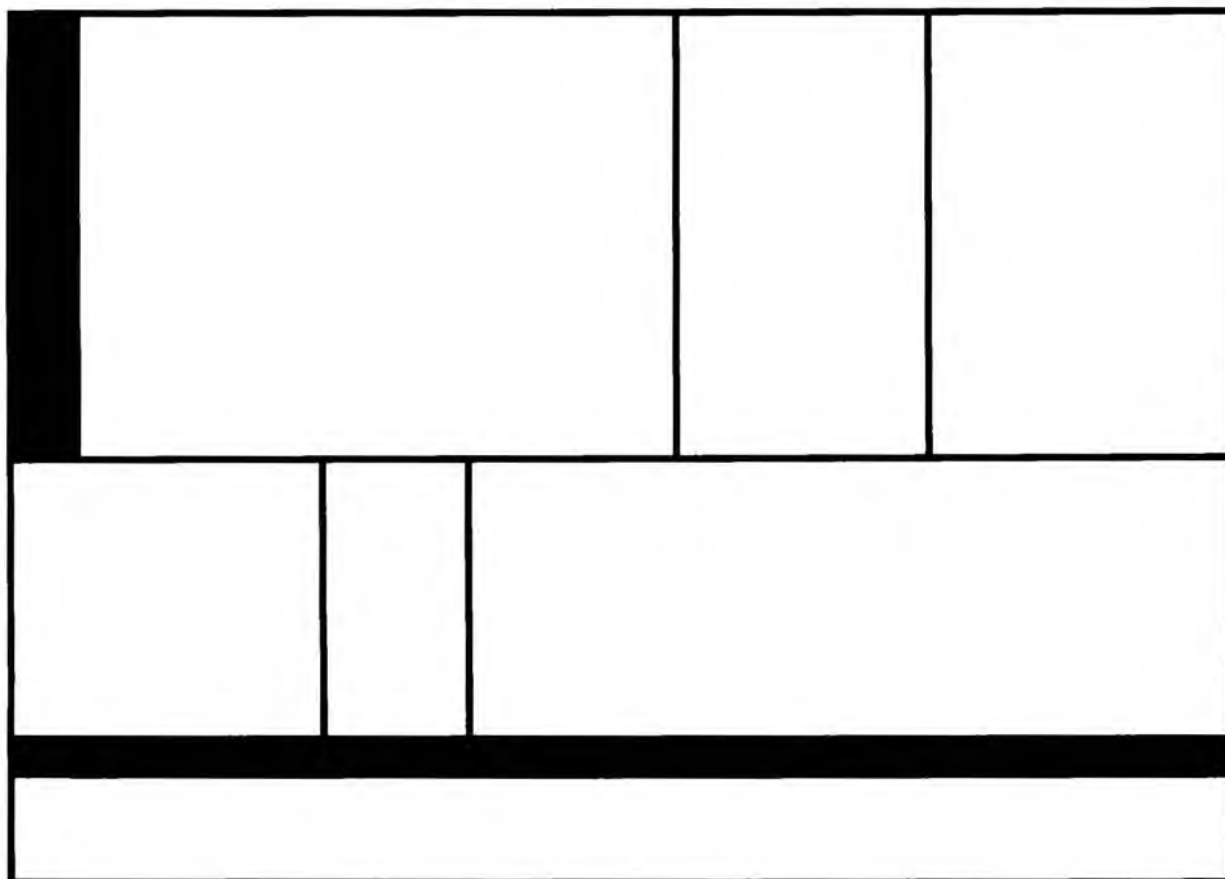
צבי נרינבאום. הוא מגיע כמעט לכל שיעור. מישהו סיפר לי שמדי פעם הבת שלו באה במיוחד כדי להעיר אותו לפני השיעור, כי היא חושבת שהשיעור חשוב לו ומשמח אותו. בשבועות שבתו איננה יכולה להגיע הוא מגיע היישר מן המיטה, מבולבל, עיניו עדיין מצועפות, לא יודע בדיוק מה לעשות.

את צבי אני מכירה כבר 40 שנה. הוא נמנה עם מתפללי בית הכנסת השכונתי שבו נהגתי להתפלל כשהייתי ילדה. כשהיה צבי צעיר היה בעליו של בית מלאכה לרהיטים מלאכת יד שהיה ידוע בכל העיר, והיו לו לקוחות רבים כל כך, שמי שהזמין אצלו רהיט היה צריך לחכות כשנה עד שקיבל אותו. עד היום יש לי מנורה שעיצב בבית המלאכה שלו ושירשתי מהוריי, והיא מעוררת תמיד התפעלות וזוכה לתשומת לב. היום צבי גר בבית-אבות ואינו מסוגל לעשות דבר בידי בלי הוראות, אפילו לא פעולות יומיומיות. כשהגעתי לראשונה למקום, אמרו לי שספק אם אוכל ללמדו משהו, כי הוא פסיבי לגמרי וכמעט לא מדבר. לבית האבות התקבל לתקופת ניסיון, כדי לבחון האם הוא מסוגל להתאקלם בלי להפריע ליתר הדיירים. ידיו, שידעו פעם לעבוד היטב בעץ ובמתכת, כבולות היום לחלוטין. בכל שלושת השיעורים שנכח עד כה היה מוגבל לשרבטים מהוססים ודהויים בלבד. עלה בדעתי שאולי הוא הבין שהתקבל לבית-האבות על תנאי והוא כובל את ידיו במתכוון, כדי שלא יתירו לעצמן יותר מדי ולא יפריעו לו, ושרק יאפשרו לו להישאר בבית-האבות הזה. גם בדיבור היה ממעט, והמילים היחידות שאמר היו: "אז מה אני עושה היום?" וגם אותן אמר רק כשהגיע תורו.

כשראיתי שהוא מהסס כל כך, החלטתי להטיל עליו משימות מוגדרות, ומאוד מדורגות. בשיעור הראשון מילא ריבוע ששרטטתי לו בצבע. בשבוע השני מילא את כל הדף בצבע תכלת. אחר כך לא רציתי להמשיך ולהגביל אותו לריבועים. רציתי ש"רוץ" עם הצבע על פני המשטח כולו.

בשבוע השלישי, כשכולם ציירו בצבעים מונוכרומטיים, המשימה של צבי הייתה לצייר בצבעי היסוד: אדום, צהוב וכחול. חשבתי: כיצד אדם שצבעי היסוד עדיין אינם ברורים לו יידע להבחין בגוני הביניים? למזלי נזכרתי בצייר ההולנדי מונדריאן, וחשבתי שאמנותו יכולה לעזור לצבי ולכיתה להבין את חשיבותם של צבעי היסוד. מונדריאן בילה שנים רבות מחייו בצביעת ריבועים בצבעי יסוד וכן בשחור-לבן. אולי גם למונדריאן הייתה

דף עבודה לפי ציור של מונדריאן
אקריליק על בריסטול, 35x25 ס"מ

הפרעה נפשית כלשהי, וגם הוא הבין שלפני הכול הוא חייב לצייר בצבעי היסוד. צבי אהב מאוד לצבוע ריבועים בצהוב, באדום ובכחול, ומילא אותם בצבע בלי לחרוג כהוא־זה מגבולותיהם (אם מונדריאן הצייר צבע ריבועים אדומים, כחולים וצהובים, אז אולי זה בסדר).

בשיעור אחר, כשלמדנו לרשום כוס, נתתי לצבי דף ועליו רשמתי בעצמי הרבה כוסות. התפקיד שלו היה אך ורק לצבוע את הכוסות ואת הרווחים שביניהם בגוני אפור שונים. לתלמיד שמפחד לזוז בלי תמיכה די במשימה אחת לכל השיעור, ורצוי שהמשימה הזאת תהיה טכנית. רישום של כוס דורש הצבת קווי מתאר (קונטור). בשלב כה מהוסס עדיף שיקבעו לתלמיד היכן תתחיל הכוס, היכן תסתיים, ומה גודלם של השטחים המבדילים בין כוס לכוס. התפקיד של צבי היה לשים לב שכאשר הוא לוחץ בחוזקה על העיפרון, מתקבל צבע אפור כהה, וכאשר הוא מפחית מעוצמת הלחץ על העיפרון, מתקבל צבע אפור בהיר. לצבי היה קל יותר ללחוץ בחוזקה. אולי הרגיש באופן מוחשי שכך הוא מותיר חותם בדף.

בית

אקריליק על בריסטול, 35x25 ס"מ

בחופשת הפסח אני מבטלת את השיעורים בציור. גם בגלל העבודה הרבה שמוטלת עליי בבית, וגם מפני שכמה מתלמידיי בבית־האבות נוסעים לבקר את משפחותיהם. אפילו בחול־המועד אינני מחדשת את השיעורים, אף שכבר סיימתי את ההכנות לחג. הוריי מבלים את הפסח בדרך כלל אצל אחד משני אחיי, וכן אצל אחותי הבכירה. אליי כמעט אינם באים. אולי היו רוצים לבוא, אך אני חוששת מביקורם ואינני מזמינה אותם.

מפליא כיצד כל הקרבה שקיימת ביני לבין הוריי בביקורי אצלם בבית־האבות בת"א מתפוגגת, כאשר הם באים לירושלים. פתאום, כשהם מבקרים אותי שוב בירושלים, הופכים הוריי־תלמידיי לאותם כול־יכולים שהיו בימים עברו: די במבט ביקורתי אחד שלהם או במילה צורמת, כדי לבטל במחיד שעות רבות של קרבה שהולכת ונבנית עתה באהבה ובסבלנות בבית האבות. ולא שתחת רגשות הפיוס עולים רגשות של ריחוק. נהפוך הוא, קרבת היתר שמביאים עמם החג וירושלים, העיר שבה נולדתי ושבה גידלו אותי הוריי, מעצימה את רגשותי כלפיהם, ובעיקר את רגשות האשם והפחד. כל כך הייתי רוצה שיחסיי עם הוריי ינוקו סוף סוף מצלליות העבר, אך לא עולה בידי. העבר מונח בינינו כאבן שאין לה הופכין. וכך עוברים להם ימי החג, וכל הילדות הכואבת שבה ונפרשת מחדש. אני מנסה למצוא דרך להתגבר על רגשותי העזים ויודעת שאין כזו בנמצא, לא לי, לא כאן, לא בירושלים.

לפתע אני מבינה טוב יותר מדוע בחרתי לשמור אתם על קשר באמצעות האמנות, דווקא במקום שהם גרים בו בזקנתם. שם, הרחק מעיר הולדתי, אני מוצאת הפוגה מהפחד, רק שם, במסגרת המגוננת של בית־האבות אני מפסיקה לכעוס ויכולה להתרכז ולפעמים אפילו לאהוב.

בתקופה שלימדתי ילדים בבית הספר היסודי לצייר עצים, מעולם לא עודדתי אותם לצייר ברושים, ובייחוד לא ברושים שנראו כמו סוכריות על מקל, שהיו מורכבים בחסכנות משתי צורות הנדסיות פשוטות: גזע מלבני וצמרת אליפטית. ולא מכיוון שאיני אוהבת ברושים. ירושלים עיר מבורכת בברושים, שאפשר לראות בכל חצר ובכל פינה והם יפים עד כדי ריגוש. אך כשהייתי מורה צעירה, חשבתי שעץ הברוש המכונס כאילו מסתיר את עצמו ואיננו מאפשר להכיר את מבנהו הפנימי. על אחת כמה וכמה הברוש דמיון הסוכריה, ולכן איננו נושא מתאים לציור.

כשלימדתי ילדים לצייר עצים, אהבתי להסביר להם כיצד מן הגזע הרחב – "אבי המשפחה" – מתפתח שבט שלם רב-צורות וצאצאים, שכל אחד מהם מיוצג על ידי ענף, אשר ככל שהוא קרוב יותר לגזע, כן הוא רחב וגדול יותר, וככל שהוא מתרחק ממנו, הוא קטן ודק. אצל הברושים היה המבנה הפנימי מכוסה, ולכן כשילדים היו בוחרים לצייר עץ ברוש, הייתי חושדת בהם שהם מתחמקים מן הנושא, וממליצה להם למחוק אותם ולצייר במקומם "עצים רגילים".

בדרך הוראה זו דבקתי באדיקות עד היום שלימדתי בבית-האבות לצייר נוף. רציתי לראות כיצד מתמודדים תלמידים מבוגרים עם הנושא ודרשתי מהם לצייר חורש או יער. ידעתי שמבחינתם הנושא טעון, כי הוא מעורר בהם זיכרונות שיכולים להחזירם לימי ילדותם באירופה. שיערתי שאף אם רמתם הטכנית עדיין דלה, די בציור של כמה עצים בודדים המפוזרים על פני משטח אדמה שמעליהם פיסת שמים, כדי לבטא נוף שיכול לרגש. זהו כנראה כוחם של עצים באשר הם. אך כאשר העליתי בדמיוני את משתתפי הקורס, התחלתי לחשוש: ומה אם התלמידים יציירו עצים קטנטנים חסרי נוכחות שייבלעו כליל בתוך האדמה? הרי ראיתי בעבר כמה קטנים הם העצים שלהם וכמה דקיקים הענפים. אולי עדיף שיציירו דווקא עץ ברוש, כי הוא פשוט, ברור ומוצק, ואולי מוטב להם לצייר ברוש, גם כיוון שאין הם זקוקים להסבר כדי להבין מהי שושלת משפחתית.

לבסוף החלטתי להתגמש ולהראות להם דוגמאות של שני סוגי עצים: הן ברושים והן עצים רחבי ענפים, ולאפשר להם לבחור בין השניים. ראיתי בשיעורים קודמים שהם אוהבים כשיש להם אפשרויות בחירה. אך מה יהיה עם צבי? נזכרתי. הוא היחיד שתמיד נבהל מבחירות בכל נושא שהוא, וכשהן מוצגות בפניו, מיד הוא מגיב מכנית: "אני לא יודע מה לעשות". ואפילו אם מסבירים לו בסבלנות את מגוון האפשרויות שהוא יכול לבחור מהן, הוא ממחר ואומר שוב: "אני לא מבין, אני לא יודע מה לעשות". החלטתי שהדרך הטובה ביותר להסביר לצבי מה נדרש ממנו היא למקד בבהירות את המשימה ולפשטה ככל האפשר. חשבתי על מבנהו הפשוט והברור של ברוש הסוכריה, ולקראת השיעור הכנתי לו דף מחולק לשניים: אדמה ושמים. על האדמה ציירתי דגם של ברוש סוכריה, וביקשתי שיעתיקו כמה פעמים. בתחילה נבהל מממדי המשימה, אך לבסוף ביצע אותה בשלמות ואף הקפיד לצייר את העצים בגובה אחיד. כשסיים, ביקשתי ממנו לצייר עוד שתי שורות של ברושים: שורה אחת של עצים בינוניים, ושורה עליונה הכי קרובה לקו השמים של ברושים קטנטנים. התוצאה הייתה מרנינת-לב: חורשת ברושים של ממש, שמתחילה בחזית ומסתיימת בקו האופק הרחוק ויוצרת תחושה של עומק.

שיחזור עבודה של צבי

עט על נייר, 29.7x21 ס"מ

שיחזור עבודה של צבי
עט על נייר, 21x29.7 ס"מ

בשיעור הבא עסקנו בנושא חדש: צביעה בשכבות. עד כה הרגלתי את התלמידים להסתפק בצביעת שכבה אחת. אך עתה הגיע הזמן לשפרה ולהעשירה. לתלמידים נתנה אפשרות לבחור בנושא חופשי ולצבי הכנתי גם הפעם תוכנית אישית. לאור הצלחתו בפעם שעברה החלטתי שימשיך לצייר עצים. הכנתי לו דף ריק שחילקתי שוב לשניים: אדמה ושמים. הפעם ביקשתי מצבי לצייר שלושה ברושים ללא דגם שהוא מעתיק ממנו, והזכרתי לו שכבר הצליח לציירם ללא כל קושי, ושצורת הברוש קלה מאוד לציור. הוא נעץ בי את עיניו כדי לראות אם אני באמת מאמינה ביכולתו, ולבסוף אחרי היסוסים ושידולים הסכים, אך לא לפני שחזר וטען שוב: "אני לא מבין מה לעשות". בסוף, כשסיים לצייר, קרא לי לראות. נשאר עוד כ-20 דקות עד סוף השיעור. העזתי ופניתי אליו: "אולי תצבע גם אתה בשתי שכבות היום, כמו השאר?" כשלא ענה, יעצתי: "קח מקופסת הצבעים את הצבע השחור וצבע על גבי הירוק של הברוש קצת מקומות כהים, איפה שאולי יש צל". צבי לקח את הצבע השחור והוסיף לאחד הברושים צלליות שחורות. בבת אחת הפך הברוש הפשוט שלו לגוש חי ונושם. המעבר היה מדהים, ואני הגבתי בהתרגשות רבה.

"תראה, צבי, תראה מה קצת שחור בתוך הירוק עושה לעצים שלך!" הרחקתי את הציור מעט, כדי שיוכל להתבונן בו וראיתי צל של חיוך עולה על פניו. הנחתי אותו לפניו וביקשתי: "עכשיו תוסיף קצת שחור גם לשאר הברושים, אבל בזהירות!" צבי התחיל לעבוד, ואני פניתי לעזור לתלמידים אחרים בכיתה. כשחזרתי אליו כעבור כעשר דקות, הוכיתי בתדהמה: כל שלושת הברושים היו מכוסים בשכבת שחור עבה שכמעט אטמה לחלוטין את הירוק שמתחתיה. כל התנועה שהייתה בעץ כאשר היה בו השילוב העדין של ירוק ושחור – נעלמה. עתה עמדו להם שלושה ברושים שחורים וכבדים עד כדי כך שאפילו הגזעים החומים שכה היטיבו לתמוך בהם קודם

נשאו אותם כעת בקושי. מיואשת לחלוטין הצצתי בצבי שישב ליד ציורו הגמור וחשבתי: הרוס! והשתדלתי שפניי לא יסגירו את אכזבתי.

חג הפסח הגיע וכל ראשי היה עסוק בכלים: כלי חמץ וכלי פסח, כלי כסף וכלי חרס. והנה מגיע יום שני, יום השיעור, ואין לי נושא לציור! בעודי שקועה במחשבות, נתקלו עיני באוסף הקרמיקה שהיה מוכן לניקוי על שולחן האוכל שבחדר האורחים שלי. הנה נושא לשיעור, כולו פרוש לפניי, הבהב רעיון בראשי: נלמד היום לצייר טבע־דומם, ואתן לכל תלמיד לצייר כלי ממבחר הכלים המצוירים שעל השולחן!

שמחתי מאוד ברעיון ובשעה שארזתי בקופסת קרטון גדולה כעשרה כלים, חשבתי: הרי כל אותן נשים שמשתתפות בשיעור שלי הכינו בעבר עשרות סדרי פסח ועכשיו עושים זאת אחרים בשבילן. ומכל הכלים שאספו בחייהן ושאליהם נקשרו במהלך השנים נותרו בחדרן רק מעטים. אולי תשמחנה לשוחח קצת על כלים ועל מה שעושה אותם חביבים עלינו ונתחלק בשמחת ההכנות לחג.

בחרתי במכוון כלים שמצוירים בהם ציורים שמושכים את העין והלב כדי להלהיב. ציירתי בעיפרון לכל תלמיד כלי שונה ונתתי להם לבחור מבין הכלים כלי אחד שאהבו (עדיין אין הם מסוגלים לרשום בעצמם כלי בעל נפח). את הכלי העמדתי לפני כל אחד והסברתי: "המשימה היא להעתיק רק את הקישוטים שעל הכלי, בנאמנות רבה ככל האפשר". זו הייתה משימה לא קלה, וקרה מה שתמיד קורה: היו שבחרו בכלים שאהבו אך חסרו את היכולת הטכנית לציירם, היו שבחרו מה שהתאים ליכולתם והיו מרוצים, והיו אחרים שהיססו כל כך, עד שנותרו לבסוף עם מבחר כלים מצומצם, שאיש מהם לא רצה. לבסוף ישבו הכול, איש איש וציורו, והתחיל השיעור.

לצבי הכנתי גם הפעם משימה אישית, וכשהגיע באיחור, עיניו בלתי ממוקדות, הושבתי אותו ליד דף שמצויר בו ספל, והסברתי: "היום אנחנו מקשטים כלים מקרמיקה. לשאר נתתי כלים שמצוירים בהם ציורים. אבל אתה לא זקוק לכלי מצויר כדי להעתיק ממנו. הרי אתה כבר שבועיים מצייר ברושים שבכל פעם נראים אחרת. מה דעתך לצייר גם הפעם נוף של ברושים על ספל?"

צבי נשא את עיניו, שהתבהרו בינתיים, וענה ברצון: "בסדר!" סימנתי על גבי הספל שבציור קו בודד שיבדיל בין אדמה ובין שמים ואמרתי לצבי: "הנה הנוף שלך מוכן לציור, רק שהפעם יש לו צורה של ספל".

צבי התחיל לעבוד, ובסוף השיעור הראה לי כלי שמצויר בו נוף של שלושה ברושים. הכלי היה שובה לב.

ובעודי מתבוננת בו בהנאה, חשבתי לעצמי: כמה כוח יש לעצי הברוש הפשוטים האלה!

כל כך הרבה שנים התייחסתי אליהם בחשדנות ובזלזול, ועכשיו הוכיח לי צבי באמצעותם שטעיתי. במשך שלושה שיעורים למד צבי לציירם ולאמצם, עד שהפכם לתו הזיהוי האישי שלו, ואולי לסמל הצמיחה שלו.

אחרי חופשת הפסח התחדש הקורס שלי בבית־האבות. ההפסקה שבין השיעורים שבה וחידשה את ספקותיי: ומה אם יגיעו רק משתתפים בודדים? כבר עכשיו מונה "הגרעין הקשה" של הקבוצה רק כשמונה־תשעה משתתפים! וכשהרהרתי בשיעור הקרוב, נזכרתי פתאום בשיחת טלפון שניהלתי לפני שנים אחדות עם מורה לציור שאצלו למדתי. השיחה התקיימה בתום שנת הלימודים, כשהמורה רצה לוודא מי ימשיך ללמוד אצלו גם לאחר החופשה:

"שלום נעמי, האם תבואי השנה לשיעורים שלי? הייתי רוצה מאוד, כי נוכחותך חשובה לי".

עניתי לו בחיוב, וכל הספקות שהיו לי עד אותה שיחה נעלמו. מעולם לא אמר לי מישהו בצורה כה ברורה, שנוכחותי חשובה. לא "נחוצה", לא "נעימה", אלא "חשובה". כמה השכיל המורה שלי לנסח את דבריו, חשבתי לעצמי. מילותיו הברורות אפשרו כל כך הרבה פירושים מעודדים: החשיבות שלי בעיניו, ערכי בקבוצה, ואפילו תרומתי! כשהדברים עדיין מהדהדים בראשי ואני תחת רישומם, הכנתי את שיחת הפתיחה לשיעור שלאחר הפסח: "שלום. איך הייתה החופשה שלכם? חשבתי עליכם בחג. קיוויתי שכולכם תגיעו לשיעור. נוכחותכם חשובה לי".

סיפרתי להם את הסיפור על המורה שלי לציור, ואיך בכמה מילים הפיג את כל חששותיי. סיפרתי גם איך פתאום נבהלתי כשחשבתי שאולי המורה שלי אמר בדיוק אותן מילים גם לשאר המשתתפים בשיעור, שנוכחותם חשובה לו, ואיך גבר כוחן של מילותיו המעודדות.

התלמידים בבית־האבות אוהבים לשמוע סיפורים קצרים על חיי הפרטיים, וגם הפעם הקשיבו לי בחיבה ובפתיחות רבה. פתאום, בעודי מספרת, שמתי לב שאמוני בהם גדל ואינני מתביישת להודות שאני זקוקה להם. וכמו המורה שלי, משתמשת במילותיו, אמרתי להם בפשטות:

"את כולכם אני צריכה בשיעור. אין כאן אדם אחד שהוא מיותר. הנה מרים – היא, למשל, חשובה בגלל יכולתה להתמיד בעבודה ולא להפסיק עד שסיימה את הציור, אפילו אם העבודה נמשכת שלושה שיעורים. ואימא – היא לא מוכנה להתפשר בשום אופן על מה שחשוב לה, אפילו אם השלמות שהיא שואפת אליה משתקת אותה לגמרי. ושרה – הרי אילו הייתה שרה גאוותנית, בכלל לא הייתה באה לשיעורים. היא למדה אמנות עוד לפני שבאה לבית־האבות. ולינה – שכל כך הרבה זמן הידיים שלה הכתיבו לה מה לצייר, ועכשיו היא מובילה אותן למקומות שהיא רוצה! וצילה – שבאה רק להקשיב, גם היא חשובה כל כך עד שתמיד אני שוכחת שאיננה מציירת. ואבא – שתוקף כל מטלה בנחישות, למרות שהידיים שלו קצת משתוקות – מי יכול לקחת את מקומו? ושפרה – שציוריה תמיד רוטטים, בגלל ראייתה הרופפת – מי יצייר לנו ציורים כציוריה?" וכשהגעתי לאחרון המשתתפים, נזכרתי פתאום באלברט שנופטר לא מזמן, והוספתי: "וגם אלברט שכבר איננו אתנו – אין מי שיכול לבוא במקומו". ובעודי אומרת מילים אלו, חלפה מחשבה בראשי: הרי כל המשתתפים הם בחזקת היום כאן ומחר כבר לא, ואולי מחשבה זו חלפה גם בראשיהם.

צנצנת עם חרציות

אקריליק על בריסטול, 35x25 ס"מ

שבוע דומם בשתי שכבות
פססל שמן על בריסטול, 35x25 ס"מ

בשבועיים האחרונים אנחנו עוסקים בנושא: טבע־דומם עם כלי קרמי. רציתי שהתלמידים יציירו סוף סוף משהו מהחיים, ולא יעתיקו רפרודוקציות. חברה שלי, שמלמדת אף היא אמנות בבתי־אבות, נוהגת להשתמש בגליונות נופ ובציורים של אמנים כנקודת מוצא לשיעוריה. ניסיתי להיעזר בשיטתה גם בשיעורי והתלמידים הפיקו משיטת לימוד זו תועלת. ציוריהם, או נכון יותר העתקים, נשענו על הקומפוזיציות המאוזנות היטב של האמנים הגדולים, אך היו קלילים יותר, בגלל היעדר הליטוש הטכני. החיסרון היחיד בשיטת ההעתיקים היה שהתלמידים לא שמחו בציוריהם, ולכן הפסקתי להשתמש בה והחלטתי ללמד ציור ממש, דהיינו, ציור מהחיים. התחלנו בטבע־דומם, ובהתחלה עזרתי להם הרבה. אך למרות עזרתי הרבה התקשו התלמידים לצייר, וציוריהם יצאו עלובים.

כשבאתי הביתה אחרי השיעור הראשון של ציור ע"פ מודל, הנחתי את ערמת הציורים על שולחן העבודה שלי, כדי לחזור ולהתבונן בהם במהלך השבוע. על השולחן, ליד הציורים, היו מונחים עפרונות וצבעי פנדה מסוגים שונים. למחרת השיעור הסתכלתי בהם בחיבה ואמרתי לעצמי: הכד של לאה יפה כל כך, שאילו רק היה במקום הצבע הלבן קצת צהבהב – היה מושלם! ועל העבודה של אימא חשבת: איזו עבודת רישום עדינה, ממש רקמה! כבר שבועיים היא עובדת על הכד, ובכל פעם כמעט מתייאשת. אילו רק יכולתי לגמור במקומה את הצביעה או לפחות להוסיף איזו נגיעה קלה פה ושם – הוא היה מדהים! וכך העברתי ציור אחרי ציור לנגד עיניי הבלתי מתפשרות, ולא מצאתי ציור מושלם אחד.

ביום השלישי, מונעת ע"י דחף בלתי נשלט, התיישבתי ליד הציורים והתחלתי "לשפץ" אותם, לא ביד גסה אלא בעדינות ובתחכום, כדי שאף תלמיד לא יתחקה על עקבותיי. לבסוף, אחרי כשעה ומחצה, היו כל הציורים המתוקנים פרושים לפניי. ציפיתי למראה מושלם, שהרי ידעתי בדיוק מה היה חסר, מה היה מיותר ומה היה שגוי, ועבדתי בוודאות מוחלטת. אך להפתעתי התאכזבתי: עקבותיהם של ההיסוסים, של ההתלבטות ושל המאמצים נעלמו כליל, ואת מקומם תפסה השגרתיות. נזכרתי שכבר בשעה שתיקנתי, הרגשתי שאני עושה מעשה שבגנבה, וחששתי מתגובתם של התלמידים. אך לא שיערתי שהעונש על הניסיון "לשדרג" את הציורים יפקוד אותי כבר בביתי, ולא מהתלמידים אלא מהציורים עצמם.

אתמול למדה הקבוצה לצייר תפוח עץ. חששתי מאוד מהנושא הזה, כי הוא דרש להתמודד עם ציור נפח, דבר שלא נדרשנו לעשות עד כה. בדקתי בכל מיני ספרי הוראת-אמנות ולא מצאתי בהם שיטה שעוזרת לפשט את המשימה. הסוב שבספרים הגדיר יפה את הקושי, והסביר שכדי להתגבר עליו, דהיינו, לצייר גוף תלת-ממדי בדף שטוח, יש לפתח הסתכלות שונה מסוג ההסתכלות שאנו רגילים להשתמש בה יומיום. מדובר בהסתכלות שדורשת לימוד ארוך ומייגע בדיוק כמו רכישתה של שפה. החלטתי להתחיל לתרגל שימוש באור וצל, וכדי להקל על התלמידים, הכנתי פלקט גדול ובו רשמתי הוראות כיצד לצייר תפוח עץ בארבעה שלבים: א) לרשום את קו המתאר שלו. ב) לצבוע את כולו בירוק בינוני. ג) להוסיף ירוק כהה במקומות מוצללים. ד) להאיר בצהוב לימון או בלבן מקומות בהירים. ידעתי מראש שהוראותיי אינן יכולות להקל על ביצוע המשימה, מכיוון שהן מבוססות על היכולת לדמות ולהמיר צורות דו-ממדיות בגופים תלת-ממדיים, לעקוב אחר האור והצל שנופלים על התפוח, ולראות כיצד הם משנים הן את צבעיו והן את צורתו. גם ידעתי שהאור איננו נשמע לקווי המתאר, והוא חמקמק, משתנה ואיננו מקפיד על גבולות. והתלמידים אינם מסוגלים לצייר בלא קווי מתאר מותווים בבירות. ובכל זאת, מודעת לקשיים יצאתי לדרך. כל משתתף קיבל דף נקי וכן תפוח עץ ירוק מסוג גראנד, ושמתי לפני כל תלמיד שלושה צבעים: ירוק בהיר, ירוק כהה ולבן. את השלב הראשון, ציור קו המתאר, עברו הכול בהצלחה. תפוחיהם דמויי הכדורים

יצאו פגומים משהו, כמו תפוחים אמתיים שעד שהם מגיעים למטבח הם חבוטים מעט. גם את השלב השני, צביעת התפוח בירוק, ביצעו יפה, זה ברכות וזה בחוזקה. איש איש לפי דרכו. וכך הגענו לשלב השלישי, שבו מתרחש המעבר מדו־ממד לתלת־ממד. "עכשיו אני יכולה לעזור לכם עוד", אמרתי. "עשיתי כל מה שאפשר לעשות בשבילכם, ומעכשיו תצטרכו לצייר לבד. נסו להיעזר בהוראות שבפלקט, או להתבונן בתפוח ולראות היכן הוא כהה, היכן בהיר, ואם אינכם רואים – פשוט תמציאו, לפי התחושה". התלמידים התחילו לצייר קודם בצבע כהה ואחר כך בבהיר. הנחתי להם לעבוד ללא הדרכה (זכרתי היטב מה שקרה בשיעור הקודם, כשתיקנתי יותר מדי). לקראת סוף השיעור עשיתי את סבב הסיום בין התלמידים. היו בהם שהיטיבו לנווט בין בהיר לכהה, מבינים מה שהם עושים, והיו כאלה שלא ידעו מה נדרש מהם לעשות ונגעו בתפוח בשרירותיות פעם בכהה ופעם בבהיר, מותירים אותו פגוע וחבול פי כמה. "תראי", אמרתי ללאה ולקחתי כמה צבעים ביד, "הגבעול שמחבר את התפוח לענף נמצא במקום עמוק. ואיפה שעמוק יותר – כהה יותר. והקטע שמסביב לשקע של הגבעול בהיר יותר, כי שפת השקע מוגבהת והאור יכול להגיע אליה". ובעודי מסבירה, הכהיתי מעט, הבהרתי מעט והוספתי גבעול. לאה עקבה אחר דבריי ואחרי ציורה המשתנה – תחילה בחוסר עניין ובהדרגה בסקרנות עד שבסוף התרצתה וחייכה. הרחקתי מעט את הציור כדי שתיטיב להתבונן בו. היא נראתה מרוצה.

עברתי בין יתר המשתתפים, מתקנת רק מקומות שהוכחו יותר מדי. בסוף השיעור התבוננתי בציורים. לא כולם היו דמויי־תפוח; הציור של שפרה דמה יותר לאבוקדו ושל אבא לחציל. אבל כולם היו "מן השדה", ולכולם אבד המראה השגרתי דמוי הלב. "למדנו לצייר היום פירות", סיכמתי בסיפוק, "לא רק תפוחים אלא כל מיני פירות. ותראו, גם אצלכם התרחש הנס שמפתיע צייר מחדש בכל פעם – שמדף שטוח בולט פתאום משהו חי ונושם".

התפזרנו. לאחר השיעור ליוותה אותי אימא למכונית, מסייעת לי לשאת ציוד ומהרהרת בשיעור. "היה שיעור טוב", אמרה, בוררת בזיכרונות את מילותיה. "ואני חושבת שאני יודעת גם למה, כי את עושה מהר מהר, שלא יכאב". הקשבתי לדבריה. הם נשמעו כמו מטפורה שאיננה קשורה לנושא. אבל הצליל שלהם היה מדויק. פתאום הבנתי אותה, ונזכרתי – היא אמרה בדיוק מה שאמר לי העובד הסוציאלי של בית־האבות מיד לאחר השיעור הראשון שלי:

אתם "ההיפר־אקטיביים" תמיד מצליחים עם הזקנים.

זכרתי שכאשר שמעתי את דבריו לראשונה, הם נשמעו לי פוגעים ולא מנומקים; אבל עכשיו קישרתי בין תגובתו לבין תגובתה של אימא – שניהם הצביעו על הסגנון הנמרץ והמאיץ של שיעורי והרגישו שאולי איננו סימן לעצבנות ולקוצר רוח אלא ניסיון לקצר את הרגעים הכואבים שיש לתלמידים בכל לימוד חדש, כאשר עדיין אינם שולטים בנושא, ומרגישים מנוחים ומבוזים. אולי הבינו שניהם דבר שגם אני לא הבנתי עד כה: שיותר מכל הסבריי בשיעור, זה הדבר שנותן לקבוצה כוח להתמודד עם נושא חדש בכל שבוע ושבוע.

טבע דומם עם תפוחים
גירים על נייר, 29.7x21 ס"מ

חנה הצטרפה לא מזמן לקבוצתנו, וככל תלמידה חדשה הביאה עמה עולם שלם של ביטויים ודימויים, ואף כללי התנהגות. כל ישותה הייתה ספוגה בטבע הארץ-ישראלי הצחיח ובנופיו – היא אהבה והכירה שמות של זני צמחים, ובציוריה נצמדה לצבעי האדמה החומים דהויים של הארץ והעדיפה אותם.

הצירוף של היותה "יקית" מבית עם השתייכותה לארץ ישראל העובדת עשה אותה סגפנית: היא דרשה מחבריה שיתוף וחלוקת הנטל, ציפתה לנהלים קבועים וגינתה את מי שנעדר, ובעיקר שנאה כל בזבזנות לשמה. "נעמי, למה את לא שומרת את הצבע הטרי שנשאר לאנשים בסוף השיעור?" שאלה שוב ושוב, כאשר בעצם לא חיכתה לתשובה ממני אלא שאציית לה. "ולמה את נותנת להם (לשאר המשתתפים) ללכת בלי לרחוץ מכחולים? מה הם חושבים, שאת העבד שלהם?" גם שאלה זו לא ציפתה לתשובה אלא ליישום מיד.

"לא נורא, חנה", אני אומרת בסלחנות. מרים תמיד עוזרת ברצון, ולי לא אכפת לשטוף, זה אפילו מרגיע אותי אחרי השיעור. "אבל את מרגילה אותם שיישרתו אותם", ענתה, וידעתי שרצתה להוסיף: "ואת, אם זה מרגיע אותך, תנסו למצוא דרך אחרת להירגע, כי אין לך זכות לוותר להם, זה פגם מוסרי שלך ושלכם, ואין כל סיבה להקל בו". אבל במהלך הזמן היא מוותרת, ואני שמה לב שהיא מתכנסת בתוך עצמה, מציירת כאילו הייתה לבדה בחדר ואיננה מתייעצת עם איש.

לפעמים כשהיא משתהה אחרי כולם כדי לסיים ציור כלשהו ורואה שהכיתה מלוכלכת, היא חוזרת ומעירה: "מי שאיננו מבין מהו שיתוף לעומת אנוכיות שישטוף וינקה פעם את כל החדר בעצמו". ואני חושבת שאולי היא כועסת, כי לראשונה בחייה חוזרות ללבה משאלות ורצונות משלה, והדבר מסעיר אותה. לראשונה בחייה היא חלק מקבוצה, אך כופה על עצמה בדידות מרצון, שאותה אין היא מוכנה לרכך או לפייס. את כל הרכות והרגישות שלה היא שומרת לעשבים, לעצים ולהרי הארץ, שאותם היא מציירת בחמלה וברכות. אני מתנחמת בכך שהיא משתפת אותי בפינה אינטימית זו של הווייתה, ומודה לה.

3 דמויות

אקריליק על בריסטול, 35x25 ס"מ

אחרי שאני חוזרת הביתה מן השיעור אני אוהבת לפרוש את כל הציורים לפניי ולהתבונן בהם; לא אחד אחד אלא זה בצד זה, כקומפוזיציה אחת. עשיתי כך גם כשחזרתי עם ציור התפוחים, אך הפעם לא התפוחים הצבעוניים הם שעניינו אותי אלא דווקא רישום ההכנה בעיפרון שעשינו בשיעור הקודם. נושא התרגול לא היה פרי אלא כדור, והמשימה הייתה להמחיש באמצעות מעברים הדרגתיים בעיפרון מכה לבהיר את נפחיותו. ההוראות היו פשוטות למדי: לרשום צורת עיגול ולהכהות בהדרגה מכה יותר בדפנות החיצוניים לבהיר במרכז.

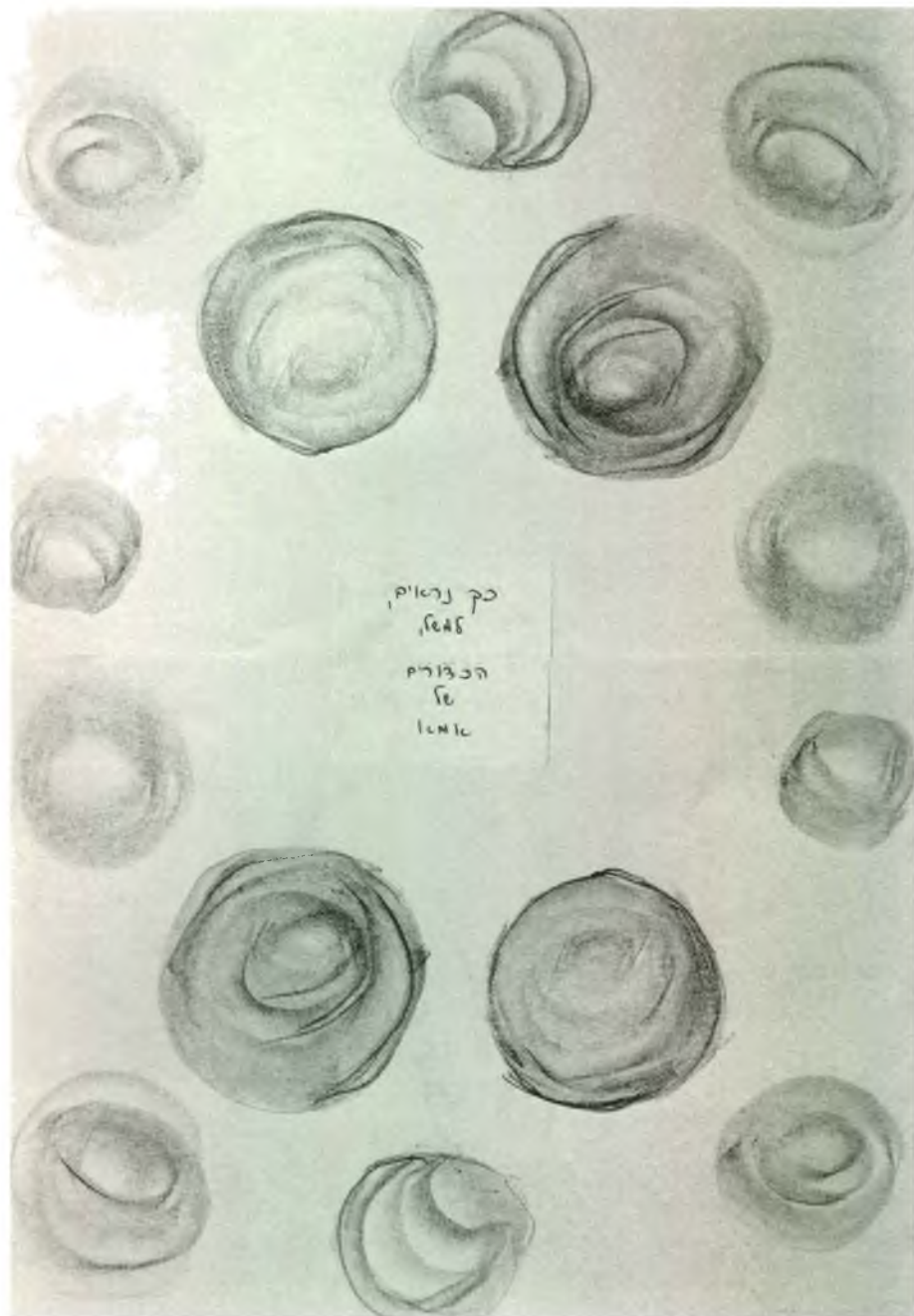
הראשונים שסיימו את המשימה בשיעור היו אבא ואימא. אבא מסיים ראשון בדרך כלל, אך הפעם הפתיעה אימא: בתוך דקות ספורות היה גם הדף שלה מלא כדורים בכל הגדלים, שצוירו כל אחד במשיכת עיפרון אחת ויצרו בה בשעה גם נפח וגם תנועה. נדמה היה שאילו הייתה לפניו ערמת דפים, הייתה ממלאת את כולם בכדורים, מרותקת מיכולתה ומהגילוי החדש.

כשעסקתי בזמנו בהוראת ציור בבתי ספר שונים, מדי פעם היו שואלים אותי חבריי המורים אם אני יודעת לפרש ציורי ילדים. הם התכוונו לאותה מיומנות פסיכולוגית, לפענח מאפייני אישיות לפי ציורים, ובעיקר ציורי ילדים. עניתי תמיד בשלילה. ראשית, מכיוון שמעולם לא בטחתי באותם ניתוחי ציורים; לא המקצועיים, ובוודאי שלא השרלטניים. נראה לי שפרשנותם הנחרצת אינה מתאימה לתחום כה פתוח לפרשנויות כמו ציור וניתוחיהם נראו לי מעוותים ופולשניים.

ובכל זאת, גם בעבר וגם היום אני מופתעת תמיד מהשונה ומהייחודי המתגלה בכל ציור. וכאשר אני מתבוננת בקבוצת ציורים שנושאה הוא אחד, אני מופתעת פי כמה וכמה. למשל, הכדורים של אבא ואימא. אילו עולמות שונים! של אבא כהים, דחוסים, נמרצים, מלאי חיים, בוטים, וחושפים בפזיזות את מה שיש כמו גם את מה שאין. של אימא אווריריים, בהירים, רגישים ומגלים הבנה אמנותית הן של הקושי והן של הדרך להתגבר עליו. אבא סבל בעבר משבץ מוחי שמגביל מאוד את יכולתו להשתמש בידיו. אבל אישיותו פורצת את מגבלות הידיים והמוח ומתעלה עליהן. לעומתו סובלת אימא משכחה שהולכת ופושטת, אך גם אצלה ההבנה והרגישות מנצחות את השכחה ומטביעות את חותם אישיותה בכדורים המתגלגלים. גם כדוריהם של שאר המשתתפים מספרים הרבה על יוצריהם:

של מירה אוורירי, אווז בנייר אחיזה רפויה ובכל זאת מחוברת, ממש כמו מירה עצמה, היושבת בכיסא גלגלים ובגלל קומתה הנמוכה מתקשה להגיע לשולחן. של לינה מהסס, לא יודע איך להשתמש בחופש שקיבל וכאילו מבקש עזרה מהחלל הלא-מוגדר שאליו נזרק. ושל שפרה מוצלל מאוד, אפילו במקומות שיש לאור דרך להגיע, עשוי ביד רוטטת שמזכירה את הפרווה הזהובה של כדורי הטניס. של לאה באום ממולא כולו מרקם מסולסל של קווי עיפרון לא כהים ולא בהירים, שאינם מבחינים בין צל לאור, ומקושט בגבעול ועלה שכאילו אומרים: אין לי זכות קיום אם אינני תפוח מיוחד או לפחות מקושט. וכדורו של צבי מקובע במקומו וכאילו אומר: "אילו יכולתי להישאר לגמרי בצל – הייתי יכול להתקיים, ואולי אפילו אילו הייתי כולי באור, אך להיות חלקי באור וחלקי בצל – אי-אפשר כלל".

כדורים
גרפיט על נייר, 2017, 29.7x21 ס"מ

הכדורים האלה וכן שאר הכדורים אינם זקוקים לפרשנים ופסיכולוגים שיבארו אותם. הם מספרים בעצמם את סיפוריהם האישיים.

במהלך החודשים שעברו ניסיתי כל מיני שיטות הוראה בבית־האבות. בשיעור הראשון לימדתי שהציור הוא שפה, בדיוק כמו שהדיבור הוא שפה, רק שבמקום חילים יש צורות, ובמקום מנגינה – צבעים, וכשמחברים צורות וצבעים ביחד נוצרת תמונה, בדיוק כמו בדיבור: כאשר מחברים צלילים עם חילים נוצרים רעיונות. אבל כשהסתכלתי על הפנים של התלמידים, היה נדמה לי שהם חושבים: על מה היא מדברת כל כך הרבה? הרי הביאו אותה לפה שתלמד אותנו לצייר!

בשיעור השני עסקנו קצת בצבעי היסוד: אדום, צהוב וכחול, וכל שאר הצבעים שאפשר לייצר כשמערבבים אותם. אבל שוב, כאשר הסתכלתי על התלמידים, ראיתי שאינם מרוצים. "מה היא מסבירה כל מיני הסברים על איך לעשות צבעים? האם אנחנו במאה ה־19? הרי בכל חנות בשכונה אפשר היום לקנות 12 צבעים בפרוטות!"

בשיעור השלישי למדנו לרשום. ברישום אין בכלל צבעים, ואולי מה שמצפים ממני הוא שאסביר איך מציירים בעיפרון כל מיני חפצים. קניתי 12 כוסות חד־פעמיות, שמתי אחת לפני כל אחד מהם, והסברתי שבציור יש לא רק צורות וצבעים אלא גם קווים, ושרישום הוא האמנות של השימוש בקווים. הרמתי כוס אחת ושאלתי: "איך נצייר אותה בקווים בלבד?" והתלמידים הביטו בי במבט שואל, מחכים שאספק הסבר לשאלה שלא ממש הבינו. שוב חשתי שלא הבנתי ללבם אבל החלטתי לפחות לסיים את רישום הכוס. הסברתי שכוס היא חפץ בעל נפח, ושחמוד קשה לצייר חפצים בעלי נפח או עומק על נייר שטוח, אך אפשר להתגבר על הקושי בעזרת כללי הפרספקטיבה. התלמידים הקשיבו להסבר באורך־רוח, גם מכיוון שהם נזקקים לאורך־רוח בכל מעשה שהם עושים, וגם מכיוון שהם כבדי תנועה, ואפילו כשאינם מרוצים, אין הם קמים ועוזבים מיד.

אחרי ההסבר צייר כל אחד כוס בעיפרון או בגרפיט, והיו שאף הוסיפו הצללות. כך חלפו עברו להם שלושה שיעורים, ובמהלכם נשרו מקצת התלמידים, ובהם גם אחדים שהיטיבו לבצע את הנדרש. נשאר רק אלו שאהבו את האווירה המעודדת והמבטיחה של השיעור, והיו מוכנים לתת לי עוד ארכת זמן.

"נעמי, אולי תביאי לנו ציורים של אמנים או כל מיני תמונות ונעתיק אותם?" שאלה אותי שרה בסוף השיעור הרביעי, וידעתי שהיא מנסה לנווט אותי בנימוס לדרך ההוראה הנוהגת בקורסים הניתנים ביתר בתי־האבות.

פניתי אל הקבוצה ושאלתי: "היש עוד מישהו שמעוניין להעתיק מתמונות?" "תביאי", ענו אחדים, "אולי ייצא מזה משהו קצת יותר מוצלח ממה שיצא עד עכשיו. זה לא שאת לא מלמדת טוב אלא שאנחנו כאלה 'קאליקרים' (לא יוצלחים)!" הבטחתי שאביא רפרודוקציות לשיעור הקרוב.

ציור מונוכרומטי

על פי רפרודוקציה

אקריליק על בריסטול, 35x25 ס"מ

השבוע הצטרפה לקבוצתנו משתתפת חדשה. מיד עם כניסתי לסדנה משכה את תשומת לבי. היא הייתה צעירה בשנים אחדות מיתר המשתתפים, התלבשה בסגנון מודרני, ובאה לשיעור מצוידת באוגדן ציורים מקצועי. כשנכנסה לחדר, מיהרה לתפוס מקום ישיבה נוח ומרכזי, בעוד שאר המשתתפים לוגמים במתינות את הקפה של אחר הצהריים. מלבד הופעתה הצעירה והנמרצת חרגה האורחת בעוד פרט: בזרועה החשופה הייתה מקועקעת בצפיפות שורת מספרים כחולים.

בבית-האבות שלנו כמעט אין אנשים הנושאים מספר כחול בזרועם, אף שמרבית דיירי הבית הם ניצולי שואה. רבים מהם אפילו איבדו בני משפחה קרובים, אך הספיקו להגיע לארץ עוד לפני המחנות. אין הם מדברים על עברם אלא לעתים רחוקות, וגם אז ברמזים בלבד. די להם בכך שכולם שותפים לאותו עבר. בשל שהותם הממושכת בארץ הם נראים כישראלים רבים, וזאת אף שאינם מיטיבים לדבר עברית, ולכולם מבטא אירופאי כבד.

שלא כמותם המשתתפת החדשה שולמית. כבר ביום הראשון להשתתפותה בשיעור ניכר בפניה שהאווירה הבלתי פורמלית הנוהגת בשיעור שלי זרה לה ואינה מקובלת עליה. היא מכנה אותי במקום בשמי הפרטי בשם: "גברת גפני" או "המורה" בהדגשה יתרה, שמנסה להדגים לקבוצה כיצד ראוי לפנות למורה. בתום השיעור, כשהיא מוציאה מתיקה ציורים שהיא רוצה להראות לי, היא גוערת בחברי הקבוצה שמביעים בחופשיות את דעותיהם על ציוריה.

"אולי תפסיקו להעיר לי הערות?! יש כאן מורה בעלת מקצוע, ורק לה יש זכות להעיר!" לרגע אני מתפתה לבאר לה שבמתכוון אנחנו מטפחים בשיעור שוויוניות, אך מעדיפה לשתוק. מי אני שאלקד אותה על מעמדות וחשיבותם? הרי אלמלא עמדו לה כוחה ורוחה לקבל עליה במחנות את מרותם המוחלטת של אחרים, לא הייתה שורדת. אל שולמית יש לי יחס מיוחד. כל בני משפחתה נספו בשואה, בארץ נישאה לאלמן וסייעה לו לגדל את ילדיו, אך כאשר נפטר – הפנו לה עורף. כל עולמה הצטמצם ליחידת דיור בבית-אבות אשר בו לא הצליחה להשתלב, דיירת בודדת שאיש אינו מבקר ושאינה יוצאת אלא לחדר האוכל.

מהימים הראשונים שלה אצלנו אני נוהגת לבקרה בחדרה בגמר השיעור. אנחנו מחליפות מילות נימוסים, היא מספרת לי על בדידותה ואז מראה לי ציורים שציירה שלא בזמן השיעור.

במהלך שלוש השנים שהיא כאן עברו ציוריה שינוי דרמטי, ואני שמחה ללוות את מסעה ולומר את חוות דעתי.

הציורים שציירה טרם הצטרפותה לקורס היו בעיקר נופים שלווים שהעתיקה בעפרונות צבעוניים מגלויות נוף פסטורליות. כשרק הצטרפה לקבוצה, הראתה לי אותם בגאווה, אך התרשמתי שרצתה להתקדם.

המחשבה הראשונה שעלתה בראשי כאשר התבוננתי בציוריה הייתה שהם ריקים מאדם. שאלתי אותה מדוע, והיא ענתה: "הלוואי שידעתי לצייר אנשים, אולי את תלמדי אותי?" לא קל ללמד לצייר דמות, וגם הפעם חששתי שמא לא אצליח; אך הבנתי שאם נעבוד

זוג אוהבים
אקריליק על בריסטול, 35x25 ס"מ

ביחד על ציור דמות, אולי תוכל להיפגש באמצעות הציורים עם עולמה האבוד, להתבונן בו ממרחק השנים שעברו ואולי אף לעשות בו סדר כלשהו.

התהליך לא היה פשוט. ציור דמות במהותו הוא נושא המעורר ביקורת פנימית רבה, ואצל שולמית, השופטת את עצמה בחומרה רבה, על אחת כמה וכמה.

בציורים הראשונים היו היא והדמויות שיצאו תחת ידיה כמעט משותקות. היא טרחה עליהן שעות ארוכות והן היו שילוב של הווה פנימית מעורערת, חוסר ידע ואידאליזציה. כל ניסיון להנחותה לכיוון כלשהו נתקל בהתנגדות איתנה, והיה צורך לתמוך ולעודד אותה כל הזמן.

השתדלתי לשבח כל שיפור, ולו הזעיר ביותר, ולהתעלם מפגמים שידעתי שקשה לה להתמודד עמם.

במהלך השנים הלכו הדמויות ותפסו מקום רב יותר בנופים שהקיפו אותן. הדמויות היו תמיד, ללא יוצא מן הכלל, אנשים צעירים ויפים לבושים היטב שתמיד שילבו זרועות, אך נמנעו מלהביט זה על זה ומבטם היה חד ונוקב. שולמית בילתה שעות רבות בניסיונות לרכך את הבעתם, או כמו שתיארה, "ליפות" אותם. לעתים מרוב מחיקות היה הדף משופשף עד דק, ושולמית הייתה קרובה לייאוש. לפעמים הייתה אפילו משמידה ציור, ופעם הצלתי מידיה עבודה אחת והבטחתי שאשמור עליה עד שתרצה בה. כשגבר הייאוש, הבטחתי שבקרוב נעשה לה תערוכה ושבאמתחתי מספר לא מבוטל של עבודות שכבר אפשר להציג בכבוד.

שולמית גדלה בפולין בעיר קטנה להורים שומרי מסורת. היא הספיקה לסיים רק כמה שנות לימוד בבית הספר המקומי, כשנאלצו לברוח. מעולם לא שכחה את השנים הראשונות, את חוסר ההערכה של אמה להצטיינותה בבית הספר ואת הפסקת לימודיה, כדי שתוכל להשלים את "השכלתה" בעבודות המטבח ומשק הבית; "אני עושה זאת, כדי שתדעי כיצד להיות כלה טובה ורצויה בבית חמותך, בשעה טובה", כך הסבירה לה אמה.

אם היו לי ייסורי מצפון כלשהם על שנאלצתי להפסיק ללמד ציור בבית-האבות, הרי שהם היו בגללה.

שמעתי ממישהו באקראי שצבי תלמידי עומד לעזוב את בית־האבות. הכיצד

לא הודיעו לי? אני כועסת וגם נעלבתי. מה, כלום אין הם יודעים שכל השבוע אני חושבת עליו? איך לא נועצו בי? האם הם יודעים משהו על הישגיו בשיעורים האחרונים, על הדרך הארוכה שעשינו ביחד ועל הרוח ההישגית שליוותה כל צעד חדש? הרי צבי התחיל אצלי כתלמיד שלא עשה דבר, והיה שרוי כל הזמן באימה מהחשש שמא יידרש לבצע משימה שלא יוכל לעמוד בה! האם עקבו איך בהדרגה, שלב מהוסס אחרי שלב, התחיל לבטוח בכוחו ולבצע פעולות טכניות שנהפכו ליצירתיות יותר ויותר? האם יש להם מושג קל שבקלים כמה אמן נבנה בינינו במהלך התהליך ההדדי הזה? האם הם מבינים כלל כמה נקשרנו זה לזה?

לעולם לא אשכח איך בא לשיעור מבוהל משנת־אחרי־הצהריים טרופה, רק כדי לגלות שמחצית מזמן השיעור שציפה לו כל השבוע חלפה! ואיך אמרתי לו בעדינות כשבא סתור־שער, שישבו לחדר, יסתרק ויחזור אלינו מסודר. הוא חזר כעבור שלוש דקות בשער רסוב ומסורק, מוכן לעבודה.

שמעתי שאמרו שהוא יוצר מצבים מביכים ומסתובב ערום במסדרון, ושמשפחתו רוצה להגן על כבודו, ולכן הוא עוזב. למה לא שאלו גם לדעתי? הייתי מספרת להם על הכבוד שרחשנו זה לזה, ועל הכבוד שרחשה לו הקבוצה, וכל משפחתו הייתה מפסיקה להתבייש בו. כעסתי מאוד.

חיות

אקריליק על בריסטול, 35x25 ס"מ

לפני ימים אחדים טלפנתי לאמי לדרוש בשלומה. אימא מתקשה לדבר בחודשים האחרונים. היא זקוקה לחשוב על כל מילה היוצאת מפיה. שום מילה איננה זמינה עוד, וגם השפות עברית וגרמנית מתערבבות בזיכרונה: פעם זוכה העברית ופעם הגרמנית. מאז ומעולם דיברה אימא בסגנון הקשרי (אסוציאטיבי) ולא הקפידה על השלמת המשפטים, אך תמיד דייקה מאוד בבחירת המילים. מי שלא הכיר אותה היטב, חשב שהיא מדברת ברישול, אך לא כך היה. הדימויים והמחשבות שחלפו במוחה במהירות היו כה מגוונים ורבים, שהיא נאלצה למהר לבטאם לפני שיימחקו. אפילו היום, כשאין היא יכולה להדביק את קצב החשיבה המהיר שלה, שלא הואט, היא בוחרת מתוך שלל המילים הקטועות שהיא זוכרת את המילה המדויקת ביותר. הרמתי את השפופרת, חייגתי ושמעתי את קולה.

"בוקר טוב, אימאל'ה."

"דבורה?" ניסתה אימא לנחש מיהי המטלפנת, ואני תיקנתי: "לא אימאל'ה, זו נעמי".

"אה, נעמי! איזה יופי לשמוע את קולך. כרגע היה כאן שוב האיש שלומד אתנו, את יודעת... המשונה הזה, איך קוראים לו?"

ניסיתי לנחש, ואימא אישרה: "כן, איך ידעת? זה באמת הוא! הוא בא להראות לי הרגע ציור שצייר בביתו, ואת יודעת, נדמה לי שיש לאיש הזה משהו רציני לומר דרך הציור!"

"אני יודעת", הסכמתי.

"ואת לא יודעת כמה שמחה את מביאה לו! את יודעת, אני חושבת שממש נתת לו..."

אימא הפסיקה לדבר, כדי לחפש אחר המילים הנכונות.

התאפקתי מלעזור לה, וידעתי שאם רק אקשיב בסבלנות, תימצא לה המילה הנכונה.

"נתת לו ממש... רשות לחיות!", סיימה אימא את המשפט בניצחון.

הודיתי לאימא בהתרגשות ושמתי לב ששיחות הטלפון שלנו בזמן האחרון הלכו והתקצרו, ומשהו בגרוני התכווץ.

חורש

אקריליק על בריסטול, 35x25 ס"מ

מדי פעם באים בני משפחתי לבקר בשיעורי הציור. אני חוששת מן הביקורים האלו, כי אינני אוהבת להיות חשופה לאפשרות של ביקורת על האופן שאני נוהגת בהוריי. אני מודאגת שהביקורים יפגמו ביכולת הריכוז של אמי שממילא מוגבלת, וגם חוששת שהנוכחות המשפחתית המוגברת תדגיש את מעמדם המיוחד של הוריי בקבוצה. ויותר מכול, אני חוששת מן הביקורים של אחיי ואחיותיי.

השיעורים באמנות מאפשרים לי לקשור קשר פרטי עם הוריי שלא היה בעבר, ונדמה לי שאם איאלץ לחלוק בו עם אחיי, הוא יאבד. גם קנאתם היא איום שבגללו אינני משתפת אותם בחוויות הקשורות לשיעורים.

השבוע ביקרה אחותי בבית־האבות. מהרגע הראשון של השיעור הייתי מתוחה, ואת דברי הפתיחה שלי הפניתי אליה במקום לקבוצה. האווירה האינטימית הקיימת תמיד בשיעור נעלמה, ובדמיוני נראינו – הקבוצה ואני – עלובים וקטנים כמו שלא היינו מעולם. פתאום התמלאתי כעס רב על אחותי, שלא רק ערערה את ביטחוני העצמי אלא גם הייתה עדה להיעלמותו. פחדתי שהיא העמידה אותי במבחן, ושבמבחן הזה נחלתי כישלון.

"נעמי, בואי תראי רגע את אימא, כמה שהיא מקסימה! ממש ציירת מלידה", לחשה לי אחותי. ואני בחרדתי שמעתי אותה אומרת: תראי כמה גדול כישרונה של אימא! גדול אפילו משלך! היא לא זקוקה לא לשיעורים שלך ולא להדרכתך כדי לממשו! וכך, בביקור קצרצר, בכמה מילים בלבד, נישלה אותי אחותי מזכותי וממקומי בחיי של אימא, והחזירה אותנו ליחסים הקשים של ימים עברו.

בחוויתי הפנימית כאילו נמחקה עבודה של שנה שלמה ברגע אחד.

חורש

אקריליק על בריסטול, 25x35 ס"מ

בשבועות האחרונים אני מדריכה כמה תלמידים בחדריהם, בעיקר שלושה שמציירים ומתקדמים בקצב מהיר יותר מהשאר. אני מתכננת לקיים בסתיו הבא תערוכה שנתית וגם שלוש תערוכות יחיד של עבודותיהם. לפי כישוריה, מקומה של אימא בקבוצת המתקדמים, אך אין היא מסוגלת להביא את עצמה לידי כך שתצייר לבדה, ותמיד היא מבקשת את עזרתי: שאבחר בשבילה נושא "שמתאים לה", שאדאג לחומרים, שנצייר ביחד. וכשאני נענית לבקשותיה, היא מציירת רק בנוכחותי. תלונה המוחלטת בי מרגיזה אותי, אך אני מחליטה שבכל זאת אצטרף גם אותה השבוע לשני המתקדמים האחרים. לשם כך אני מגיעה לדירתה שעות אחדות לפני תחילת השיעור, מצוידת בכל הדרוש וכן ברשימת נושאים.

אנחנו ניגשות לעבודה ביחד. היא עובדת כשעה, מזמזמת ומלווה את עצמה בהערות. אני מופתעת ממידת התמיכה שהיא נזקקת לה כשמשוהו משתבש, אך מתפעלת מיכולתה להיעזר בעצותיי. בסוף השעה אני מעריכה שכדי להכין תערוכה משלה, היא צריכה ליווי קבוע. אני מתחילה להרהר באפשרות של מפגש קבוע בינינו, אך נתקלת בהתנגדות עצמית בלתי צפויה שאיננה קשורה לשעות פנאי.

פתאום עולות בזיכרוני בקשותיה החוזרות ונשנות של אימא להתלוות אליי לשיעורי הציור שלי בירושלים, כדי לבקש מהמורה שלי שיחווה את דעתו על ציוריה ועל כישרונה. הזיכרון מקומם אותי. מדוע אימא רוצה שהמורה שלי יקבע את כישוריה? האם אין היא סומכת עליי? בבת אחת נחשדות באוזניי בקשותיה הנמרצות, החוזרות ונשנות, המעידות על ציפייה שציוריה יתגלו ככישרון גדול יותר משלי.

הגילוי מבהיל אותי ומעורר בי תדהמה וכעס. מה היא מדמה לעצמה, שהמורה שלי יקבע שהיא מוכשרת עד כדי כך שאין היא זקוקה לשיעוריי? שלמרות גילה המתקדם והעובדה שלא עסקה באמנות אלא שעות ספורות במהלך חייה, הישגיה מרשימים משלי? אך יותר מכול מקומם אותי חשש חדש, שזה עתה התעורר – שאימא באמת יותר מוכשרת ממני, ושעיני החדה של המורה תחשוף זאת בפניי. וכאילו לא די בגילויים חדשים אלו, מוערכים רגשותיי עוד יותר ואני מרגישה נבגדת על ידי אימא. הרי היא זאת שדחפה אותי מאז ילדותי לעסוק באמנות. האם עשתה זאת רק כדי לממש את מה שנבצר ממנה? האם לבסוף אחרי עשרות שנות עשייה שלי באמנות היא רוצה להוכיח לעצמה שהיא עדיין האמנית הגדולה יותר?

המחשבות האלו מתנסחות בראשי במהירות ובפתאומיות ומציגות בפניי שאלה שייתכן שהייתי צריכה לשאול את עצמי לפני כשנה: האם יש בי די כוח להיות המורה של אמי? והאם אוכל? התשובות אינן לגמרי ברורות.

נוף בירוק

אקריליק על בריסטול, 35x25 ס"מ

בשיעורים האחרונים אני מציעה לתלמידים נושאים מאוד בסיסיים: בית עומד על הר; ציור של חיה וגור; שני עצים עומדים זה בצד זה; ועוד נושאים פשוטים כגון אלה. בחירת הנושאים איננה מקרית. אני יודעת שכל אדם נושא בזיכרוננו מעין מילון ציורים בסיסי המורכב משבעה-שמונה פריטים שלמד לצייר בגיל ארבע-חמש, ושעליהם הוא שומר בבהירות כל חייו. אין אדם שאין לו מילון בסיסי כזה, וההבדל היחיד בין שמונת הפריטים המילוניים שכל אדם אוצר בזיכרוננו הוא רמת ההתפתחות שאליה הגיע כשהוקפאו ופסקו להשתנות. רוב האנשים אינם מודעים לכך שהם יודעים לצייר בית, עץ, פרח, סירה, חיה, ואפילו אדם. אבל כאשר בבגרותם הם מתבקשים לצייר פריט כלשהו מרשימה בסיסית זאת, הם מצליחים, גם אם לא ציירו מגיל חמש. המכשול היחידי שעלול לבלום אותם הוא אווירה תחרותית או ביקורתית. לדעתי, המילון הציורי הזה הוא התמצית הציורית של כל אדם, כלומר, הוא ייחודי לו, וממנו הוא יכול לבנות אינסוף הרכבים.

כמורה בבית הספר היסודי אהבתי מאוד לבחור כנושאים את הציורים הבסיסיים האלו, כי תמיד הפתיעו במידת הרעננות שלהם, כאילו יצאו מחקפאי פנימי כלשהו. העדפתי נושאים אלו מעוד סיבה: אותם ציורים מילוניים מייצגים ומסמלים את עולמו הפרטי של המצייר.

נוף עם חיה
אקריליק על בריסטול, 25x35 ס"מ

כשהתחלתי ללמד ציור בבית־האבות, נמנעתי מלהציע נושאים מסוג זה, כי חששתי שיביכו את התלמידים. אך לאחר חודשים ממושכים של ניסיונות כושלים ללמד בשיטות המקובלות בסדנאות למבוגרים החלטתי, כמוצא אחרון, לפנות למאגר החבוי והשמור של ציורי הילדות.

בשלב הראשון קיבל כל משתתף דף נייר מחולק לשמונה ריבועים והמשימה הייתה למלא כל ריבוע בציור מילוני: איש, אישה, בית, עץ, חיה, פרח, סירה ומכונית. בסוף השיעור אספתי את הדפים למשמרת אצלי. בכל שיעור ציירו נושא אחד מבין השמונה. בשיעורים הבאים קיבל כל תלמיד את הדף שלו לשימוש חוזר, ויכול היה למצוא בו כמו במילון את הפריט שהוא נושא השיעור הנוכחי ולהשתמש בו.

בהתחלה לא התלהבו התלמידים, כי נדמה היה להם שהציורים עלובים ואין בהם כדי לבנות תמונה או ציור של ממש. אך מציור לציור השתכנעו שיש בציורים התמציתיים האלו כוח רב, ושהם יכולים בהחלט לבסס עליהם ציור שלם. כך חזרו ונולדו בשנית, אחרי כשמונים שנה, שמונת ה"עוברים המוקפאים", וזהותו המיוחדת של כל עובר ועובר זכתה לחיים חדשים.

כבר זמן מה אני יודעת שבבית־האבות עומדים ליעד לשיעורים באמנות חדר

מיוחד. המנהל הראה לי את החדר עוד כשהיה באמצע השיפוץ, והסביר בגאווה שברגע שיהיה החדר מוכן, גם בית־האבות שלנו יזכה לסדנה של ממש לאמנות. אך כשחלף חג הפסח והשיעורים המשיכו להתקיים בחדר התרבות, ובלבי כבר ויתרתי עליו, נתבשרתי פתאום שהשיעור הקרוב יתקיים בחדר החדש.

באותו יום הקדמתי להעביר את הציוד לארונות החדשים ולארגן את השולחנות, כדי שתישמר צורת הישיבה שהורגלנו לה, צורת חי"ת. כשנכנסתי לחדר – נפלה רוחי. מדפי המתכת המשרדיים שהוצמדו לקירות היו עמוסים בציוד שנקנה בחנויות לתחביבים: נייר צבעוני, חלקיקי קלקר, חוטי צמר, חבילות צמר גפן, נייר אלומיניום, ניירות מוזהבים והמון מכלים של דבק פלסטי. לאלה נוספו כמה וכמה קופסאות קרטון ישנות ובהן שאריות של ציוד ממחסן התעסוקה הקודם. בין הקופסאות השונות הוצגו כמה מיצירות התחביב שנעשו בבית־האבות במסגרת שיעורי התעסוקה בזמן האחרון: ברבורים ואפרוחים מפונפוני צמר, פסיפסי נייר מבריק שנושאים דובונים ופרפרים, ובמרכז הקיר הריק שממול לאצטבאות נתלתה תמונת שלגייה עשויה מחלקיקי מתכת צבעוניים ונוצצים. הצבעים השולטים בחומרים וביצירות היו אדום, צהוב, ירוק, כתום, ורוד זוהר ושחור.

בבת אחת עלו בזיכרוני כל הקייטנות העירוניות שבהן הדרכתי לפני כ־40 שנה, כל חדרי המלאכה והמחסנים המגובבים שנאלצתי לחלוק עם מורים רשלנים בבתי הספר השונים שבהם עבדתי, מורים שאת ההשראה לשיעוריהם שאבו מחנויות שכונתיות למכשירי כתיבה או מחנויות לתחביבים. לפתע נזכרתי בכל הפלקטים שתלו המחנכים בכיתות שלימדתי, ובכל "יצירות האמנות" שהביאו ילדי בכל יום שישי מגן הילדים.

המחשבה הראשונה שעלתה בראשי הייתה: מה, גם פה?! והשנייה הייתה כעס – איך אפשר להציע לאנשים קשישים, שבימי צעירותם עסקו בתחומים רבים ומורכבים ואף התמחו בהם, ליצור שלגיות וברבורים מנייר כסף?! איך אפשר להשפילם עד כדי כך?! האם כיוון שאין הם יכולים עוד לעבוד במקצועם ומגבלים בכושרם הם חוזרים ליצר קישוטי גן?!

כשהייתי מורה במכללה למורים, הקדשתי בכל קורס מתודיקה שיעור אחד לנושא: "מה לא ללמד בשיעורי המלאכה והאמנות". בשיעור הזה השתמשתי בדוגמאות שאספתי במשך השנים בגני ילדים ובבתי הספר, שהמשותף להן היה שהיו נטולות השראה, שלא היה בהן כל אתגר יצירתי, שהידע הטכני שדרשו היה מזערי ושניכר בהן מגע ידה המלטש של המורה או של הגננת. כל הדוגמאות האלו הוצגו לראווה בחדר שהוקצה לי – חדר התעסוקה החדש.

למזלי לא היה בחדר החדש די מקום לכל המשתתפים החדשים שנוספו לשיעור בעקבות המעבר, וכך יכולתי לבקש מן המנהל לחזור לחדר התרבות, שאמנם לא היה מצויד, אך היה שקט ומקבד.

חלון עם אגרטל, ציור דו שכבתי
אקריליק על בריסטול, 35x25 ס"מ

בשבוע שעבר הצטרפה לשיעור בתי. אני שמחה כשהיא מתלווה אליי, משום שהיא עוזרת לי במהלך השיעור בלי להתערב בשיקולי ההוראה. עוד סיבה שבגללה אני שמחה בביקוריה היא שאחרי השיעור היא משתפת אותי ברשמיה ובכך מרחיבה את שדה הראייה שלי.

כשחזרנו לירושלים בתום השיעור, אמרה לי חוה: "אימא, אני מופתעת מהדרך שבן-ציון מדבר אלייך. איך הוא מעז! ואיך את מרשה לו!"

כשהקשבתי לבתי, שמעתי בקולה כעס ופחד שהיו מוכרים לי לא רק מתגובתה כלפי בן-ציון אלא גם מתגובותיה כלפיי. "את יודעת איך הוא מדבר אלייך? זה ממש מביך!!" יחסו של בן-ציון כלפיי לא היה נושא חדש בשבילי והעסיק אותי כמעט מהשיעור הראשון. כבר קרוב לשנה שהוא מתקרב אליי בכל הזדמנות, וכשנדמה לו שאנחנו לא בטווח השמיעה של האנשים בקבוצה, הוא לוחש לי מילות קרבה מלוות בנגיעות. התיעצתי עם העובד הסוציאלי ועם מנהל המוסד כיצד לנהוג עמו, וקיבלתי מהם המלצות להתעלם מדיבוריו, מכיוון שהוא לדבריהם, "רודף שמלות ואין מה לעשות". לעומתם, היו תגובותיהן של הנשים בקבוצה חריפות הרבה יותר. הן ממש כעסו עליי שאינני מעמידה אותו במקום. בייחוד זעמה עליו אמי, ואף העירה לו מפעם לפעם שניח לי, ולי אמרה שארחיקו. אך אני לא דחיתי אותו מעל פניי. חששתי שאם יידחה, יפסיק להשתתף בשיעור. הוא התקדם בציור במהירות, ומדי שבוע הביא לכיתה ציורים שצייר בביתו והתגאה בהם מאוד. חששתי שדחייה תקיפה מצדי תפסיק לא רק את השתתפותו בשיעורים אלא גם את עבודתו לקראתם.

אך הייתה עוד סיבה: גילוי הלב שלו. הוא מעולם לא התכחש לצורך שלו באישה, ומאז פרידתו מאשתו היה אומלל (הוא נאלץ להיפרד ממנה כנגד רצונו לאחר שנות נישואים רבות עקב מחלת אלצהיימר שחלתה בה).

כבר בפגישתנו הראשונה אמר בכנות מפתיעה שלא רק סגולותי המיוחדות הן הסיבה לחיזוריו אחריי אלא הצורך הדוחק שלו באישה. יושרו נגע מאוד ללבי והסכמתי להיות בשבילו מעין מושא חלומות מעודד אך לא בר מימוש. זו הייתה החלטה כמעט בלתי אפשרית ליישום, כי דרשה ממני שוב ושוב להציב את גבולותיי. ובכל זאת המשכתי לנסותה. מצד אחד, האמנתי בכוחם הרב של חלומות לגרום שמחת חיים, ומצד אחר, בטחתי בכוחי להציב גבולות ברורים בינם ובין המציאות.

דבריה של בתי ערערו את ביטחוני, ולראשונה שאלתי את עצמי מדוע אינני שותפה לתגובתה.

במשך כל השבוע הטריד אותי הנושא, אך כאשר הגעתי לשיעור, קידם בן-ציון את פניי שוב עם ערמת ציורים חדשים בפנים זוהרים משמחה. החלטתי מחדש שאיש לא ירתיע אותי בכל הקשור אליו: לא אמי, לא בתי, ואפילו לא חששותיי ממנו.

לפעמים כשאני מלמדת אני מרגישה שאיזו ישות גבוהה מדריכה אותי ואף למעלה מזה – משרה עליי מרוחה. כך קרה גם לפני שבוע. צייננו ציפורים בעקבות טיול של דיירי בית־האבות לספארי. הנשא היה חדש והחלטתי לוותר הפעם על גישה יצירתית ולהדריך בעזרת הוראות מפורטות.

התחלנו ברישום ביצה מאונכת ששימשה בסיס לגוף הציפור, ואליה הוספנו בהדרגה גפיים, כנפיים, זנב ומקור. כשסיימו כל המשתתפים, הסתובבתי ביניהם כדי לוודא שביצעו כהלכה את ההוראות. הגעתי לאבא ונבהלתי. הוא היה היחיד שלא נעזר בהן. במקום ביצה צייר צורה בעלת בליטות משונות ששכבה במקום לעמוד. אפילו במאמץ רב קשה היה לראות קשר כלשהו בין המשימה של השיעור ובין ציורו.

כשרציתי להגיב, עמדו לפניי כמה אפשרויות: לתקן את הרישום, להשאיר אותו כמות שהוא ולהניח שאם צייר אותו כפי שצייר, אולי איננו רואה את שאני רואה, ולכן גם איננו מעוניין לתקנו; או לשער שאולי הוא רואה את הקלקול, אך נבוך מדי לבקש עזרה. הייתי לחוצה להגיב במהירות, מכיוון שכל אותה העת הסתכל אבא בפניי וחיוכה להערה כלשהי. ובעודי מתלבטת, שמעתי בעיני רוחי הנחיה בלתי צפויה:

בקשי מאבא לשנות את מצב הדף ממאונך למאוזן.

עשיתי זאת, וכשהתבוננתי בביצה בעלת הבליטות המוזרות שהייתה עד עכשיו מאוזנת, הבחנתי שמרגע שנעמדה, הפכה באורח פלא לפרופיל טיפוסי של ציפור, שהבליטה העליונה שלה היא מקור, הבליטה השנייה כף רגל והשלישית קצה של זנב. למרבה המזל ריכז אבא את כל הבליטות בצד שמאל של הביצה, ואילו את צד ימין השאיר חלק. מה שנדרש כדי להשלים את הציור היה רק להוסיף בצד הימני (החלק) כנף ולסמן בצד שמאל עין. נדהמתי. המהפך שחל בציור היה כמו חיזיון בלתי מציאותי. מרוב תדהמה הראיתי לקבוצה את הציור ושאלתי:

"מה דעתכם על הציור הזה?"

"יוצא מן הכלל", פרצה התשובה, "איזה כישרון!"

המשכנו.

לא היינו לבדנו בחדר.

צמחים

טכניקה מעורבת, 21x29.7 ס"מ

בן-ציון איננו מופיע לשיעורים כבר חודש ימים. הוא עסוק בחוויה חדשה ומרגשת: הוא פגש אישה שהתקבלה לבית-האבות לפני שבועות אחדים ושמה יוכבד. היא חובשת לראשה פאה נוכרית מתולתלת ונראית עניינית ונחרצת. מלחשים שבלילות היא מתגנבת לחדרו. בית-האבות מגדיר את עצמו כמקום מסורתי, והנהלים המסורתיים נוהגים בו בכל תחומי החיים. אין לי מושג אם קיימים בו נהלים בנוגע ללינה משותפת של גברים ונשים לא נשואים, ואני מקווה בכל לבי שמאפשרים זאת או שלפחות מעלימים עין מהרפתקאות הזוג החדש.

בן-ציון חסר לי בשיעורים, וכך גם ציוריו הנאיביים והסוערים. אבל אני שמחה בשבילו, ועוד יותר בשבילי: כנראה אפילו בבית-אבות, בגיל מופלג, אפשר עוד לאהוב.¹

1. בן-ציון נשא לאישה את אהובתו, אולם נפטר ממחלה שבועות אחדים לאחר נישואיו.

השבוע נפטר בן־ציון, ולפני כמה שבועות נפטרה לאה באומן. עכשיו בקומה ג' יש שתי דירות ריקות. בזמן האחרון משפצים כל הזמן דירות שמתפנות. אחרי כל שיפוץ נוספת עוד דלת בסגנון מודרני לשורת הדלתות המשופצות. רק מעט מדלתות העץ הישנות נותרו. הדלתות המקוריות של בית־האבות נבחרו על ידי פילנתרופית ממוצא גרמני מיד אחרי מלחמת העולם השנייה ונשאו את חותם מוצאה: הן בעלות מראה סגפני במקצת, חסכני אך בכל זאת מכובד.

לפי התקנון הישן הנוקשה אסור היה לשנות בבית דבר, וזה שיווה לו מראה אחיד. עכשיו כל דייר חדש עושה בדירתו כבשלו, וכל דלת חדשה היא ביטוי לטעם ולתרבות שונים. מעטים בלבד משאירים את דלת העץ הפשוטה במקומה, ורוב הדיירים מעדיפים להחליפה בדלת מהודרת וחדשנית יותר. לעתים קרובות מורגשת מעורבותם של בניהם של הדיירים החדשים בשיפוץ. הם משתדלים להשקיע את רגשות האשמה שלהם ולשוות לדירה הצנועה מראה מהודר. הקשיש עצמו מבוהל מכדי למחות או לבטא את רצונו. מחשבותיו עדיין בדירה שהשאיר מאחור, דחוסה בחפצים ובזיכרונות.

לאה באומן הספיקה לגור בדירתה רק מעט למעלה משנה. אף דירתה שופצה על ידי ילדיה בהידור מודרני, וכשהייתה מזמינה אורחים לדירתה החדשה, הסבירה בהרחבה: "את זה הילדים עשו, ואת זה תכננו וגם את זה עשו בשבילי. לי זה לא חשוב. השארתי סטים שלמים של כלי חרסינה שהבאתי עוד מאירופה בבית. אולי אתם מכירים מישהו שמעוניין בהם? הילדים אומרים שזה לא מודרני ולא רוצים לקחת אותם. אבל הם כלים טובים, קלסיים! אני פשוט לא יודעת מה לעשות!"

בחודשים הספורים שהספיקה לגור בדירתה הצליחה להכות שורשים. משיעורי הציור לא נעדרה אף פעם. אישה חרוצה וממושמעת שמה שהיא מקבלת עליה – היא מקיימת. ציוריה זעירים מאוד ותמיד מעוטרים בקישוט כלשהו, כאילו היו אף הם מחרסינה. דירתה גבלה בדירת הוריי, ומדי שבוע הייתה עטה על נוכחותי הקצרה במקום כדי לדווח לי על מצבם, ועל מה שהצליחה לקלוט דרך קיר הגבס שהפריד ביניהם וכן במפגשיהם במסדרון. "למה לאימא אין מפתח משלה לדירה? היא לא צריכה לשבת סגורה עד שאבא מגיע!" או: "אימא מתלבשת כל כך חם, יש לה משהו לקיץ בארון?" וגם: "אילו פרחים יפים אימא מגדלת, אילו ידיים יש לה – ממש של גן!"

רואים על לאה שכל חייה הייתה בתפקיד של אחראית ושהיא מתקשה אפילו עכשיו להתנתק מתפקידיה. בשבועיים האחרונים לפני פטירתה הפסיקה להגיע לשיעור. שמעתי שמצבה אנוש, ונפעמתי שוב מנחישותה: כמה זמן הצליחה להסתיר ממני את מחלתה ולהמשיך באורח חיים סדיר? בוודאי זמן רב, אבל אפילו אותה חילץ לבסוף המוות מחובותיה.

יום גשום

פסטל שמן על נייר אריזה, 25x23 ס"מ

**השבוע שוב סיכמה אימא את השיעור שזה עתה הסתיים באלה המילים:
"נעמי, הם כל כך אוהבים את השיעור שלך!"**

אימא תמיד מודדת את מידת הצלחתו של השיעור לפי מה ש"הם" חושבים. לעולם איננה מפרטת מי "הם" אבל ברור ש"הם" אינם כוללים אותה. בימיו הראשונים של הקורס נראתה לי תגובתה טבעית. בתור דיירת חדשה בבית-האבות חשוב לה מאוד שהמשתתפים יהיו מרוצים מן השיעור שבתה מלמדת, והיא מקווה שאולי אם יהיו מרוצים מבתה, תיהנה אף היא מהערכה שעדיין אין היא בטוחה בה.

אך כעבור כמה חודשים שמתי לב שאמת המידה להצלחת השיעור ("הם") אינה משתנה והדבר מטריד אותי בייחוד בגמר שיעור שבו אני זוכה למחמאות מ"הם". אני מנסה לרדת לסוף דעתה ומעלה כל מיני השערות:

ייתכן שהיא מזדהה אתי ומחשיבה את עצמה מורה; ואולי בדמיונה היא המפקחת שנוכחת בשיעור כדי לדווח וליעץ לי כיצד לשפר את דרך ההוראה שלי, ומאמינה שכך היא ממלאת בצורה הטובה ביותר את תפקידה כאם.

אבל היום אימא אינה מסתפקת בדיווח הרגיל אלא חוקרת: "נעמי, איך את מסבירה את נוכחותם והתמדתם של המשתתפים? תראי כמה הם נאמנים לך!"

אצל אימא הנאמנות היא הרגש האצילי ביותר, אפילו יותר מאהבה. אני חשה שהיא שואלת מתוך עניין אמתי ומצפה לתשובה רצינית ומפורטת. אני שמחה על ההזדמנות לשוחח אתה, כי לאחרונה אין היא חשה בטוב והיא חסרת מנוחה.

"אני חושבת שבהוראה הכול מתחיל ומסתיים באמון הדדי", אני פותחת בהיסוס, אך מתעודדת ממבטה הסקרני והרציני. "כל תלמיד רוצה להתקדם מהר אבל מבין שעליו לחכות בסבלנות עד שירגיש שהבין היטב. כל תלמיד חייב לשאול את המורה שאלות שחושפות את בורותו, כדי לקבל תשובות שעוזרות לו להתקדם. כשאני מכינה את השיעור, אני חייבת להתחשב בשני הצרכים הבסיסיים האלה."

אימא אינה שואלת דבר אבל מבטה מנחה אותי להוסיף להסביר. "אמנות היא מקצוע ממש כמו מתמטיקה, ואף היא מבוססת על ידע שנלמד בשלבים. לפני שמתקדמים שלב צריך לוודא שהשלב הקודם הופנם כהלכה. אם מדלגים על שלבים ומציבים מטרה גבוהה מדי, התלמידים ייכשלו ויאבדו את האמון במורה ובעצמם."

אימא רוצה להעיר משהו ומחפשת את המילים המדויקות. אני יודעת שעליי להמתין, כי לא תסכים לקבל ממני מילה שאיננה מנסחת את מחשבותיה בבהירות. לאחרונה היא שוכחת הרבה מילים ושמות, אך כולם ענייני דיומא; לעומת זאת, המילים המתארות את עולמה הרוחני אינן נשכחות מלבה.

"זאת אומרת, נעמי, שיש לך טווח פעולה מאוד מוגבל..."
"נכון", אני שמחה בתגובתה. וכדי להכיר מהו אותו הטווח, כדאי להתבונן במה שיש בציור ולא במה שכדאי שיהיה בו. הבסיס שעליו מושתת האמון בינינו הוא שלעולם

אין מעמידים פנים שיודעים, כאשר לא יודעים; ושאסור למורה "לתקן" או לטשטש ציור, כדי להפכו למתקדם יותר. בשיעוריי אני משתדלת לשמור על העיקרון הזה. אנחנו שותקות. "בראוו!" שוברת אימא לפתע את השתיקה ומוחאת כפיים לכבודי.

פרחים באגרסל
אקריליק על בד, 21x29.7 ס"מ

יוסף הגיע לבית-האבות לפני שבועות אחדים, ומיד בבואו הוצג בפניו בתור "הצייר החדש". "הפעם", כך הבטיחו לי עובדי המקום, "זכית לקבל לקבוצתך צייר מקצועי אמתי. הוא הבטיח להשתתף בשיעורים שלך, אבל כמו שזה נראה, הוא יכול להיות המורה שלך בעצמו".

כשאני שומעת חוות דעת מקצועית מאנשים שאינם מתחום האמנות, אני מסתייגת ממנה, כי ברוב המקרים היא נוגעת למיומנות הטכנית או נכון יותר ליכולת להעתיק את המציאות. רק לעתים רחוקות אנשים שאינם אמנים מתפעלים מהיכולת לשקף את המציאות מזווית אישית. על כל פנים, התפעלותו של הצוות לא השאירה מקום לספק: האיש בוודאי וירטואוז בציור ריאליסטי. ציפיתי בסקרנות מהולה בחשש לפגישה איתו. בשיעור הראשון שבו השתתף ישב מולי, ספק בחן אותי ושאל מיד: "מה שמך? שמי יוסף". "נעמי", השבתי, "וברוך הבא". "גברת נעמי, איך אתם יכולים לצייר בחדר הזה, הרי אין תאורה מתאימה!" נשמתי עמוק וניסיתי לענות באדיבות: "אלו התנאים שקיימים כאן בינתיים. אנחנו משתדלים להתרגל אליהם. אולי נצליח לסדר בשבילך תאורה נוספת אבל עכשיו בואו ונתחיל לעסוק בנושא שהכנתי להיום".

העמדתי פרי, טבע-דומם, על השולחן שבמרכז החדר, הסברתי מה מטרת התרגיל, וכל אחד התחיל לצייר. השתמשנו בצבעי אקריליק, אך יוסף ביקש נייר, פחם, מחק ועיפרון והתחיל לעבוד מיד. במשך כל השיעור לא פנה אליי ולו פעם אחת, ולא ביקש כל עזרה. כשהסתיים השיעור, הגיש לי שני פורטרטים של שניים מחברי הקבוצה, גבר ואישה מצוירים במיומנות רבה, ודומים להם להפליא. "נראה אם תזהי את האנשים שציירתי היום", אמר יוסף, והניח לפניי את שני הרישומים. לשמחתו, זיהיתי אותם מיד, והראיתי אותם לכיתה. מכל צד ועבר נשמעו קריאות התפעלות ויוסף התיישב מרוצה.

"בשבוע הבא אתן לך משהו לקרוא", הבטיח. התפזרנו. בשיעור הבא התברר לי שעברתי בהצלחה את מבחן הכניסה של יוסף, כי הוא בא שוב, וכמו שהבטיח, הגיש לי במתנה ספר שעל כריכתו התנוסס שמו. "זוהי מתנה בשבילך, בעמוד הראשון תמצאי את ההקדשה". זו הייתה האוטוביוגרפיה שלו. הימים היו ימי קיץ ודיירי בית-האבות, שכל השנה מכוסים בסוודרים, הפשילו שרווליהם על זרועו של יוסף זיהיתי שורה צפופה של מספרים כחולים, זכר למלחמת העולם השנייה. עתה היו בקבוצה שני ניצולי שואה שבזרועותיהם קועקעו מספרים: שולמית ויוסף.

מהספר שקראתי בלהיטות למדתי שיוסף שימש צבעי, "צייר-חצר", של משפחות הקצינים במחנה ההשמדה ואיש התחזוקה האישי שלהם. הוא הצליח לבצע כל משימה שהוטלה עליו בזכות ידין הזריזות וכושר האלתור הנדיר שניחן בו. יכולתו להנציח בציורי דיוקנאות את בני משפחות הקצינים, שלפני המלחמה לא יכלו אפילו לחלום על אפשרות כזאת, הייתה באותן שנים טרופות הדרכון היחיד שלו לחיים. סיפורו האישי היה מזעזע ומעורר הערצה כאחד, והתושייה ואומץ הלב שלו היו בלתי רגילים. הקריאה בספרו הבהירה לי שאם בכלל ירצה להיעזר בי בשיעורים, לא יהיה זה כדי לשפר את יכולתו אלא להפך, ללמוד שכאן ועכשיו כבר אין הוא תלוי בה. שלפחות בשנותיו האחרונות

רישומים

עפרון פחם על נייר, 21x29.7 ס"מ

(האיש היה בן למעלה מ-90) כישרון הציור שלו איננו תנאי לקיומו אלא להפך – אפשרות להתנתק מבעיות הקיום אל תוך עולם שהוא גם יוצרו אך גם השולט בו.

בשבועות האחרונים אנחנו מציירים דמויות סוף סוף. זהו בעצם הנושא העיקרי שלקראתו אני מכינה את הקבוצה החל בשיעור הראשון. כל הנופים, הדוממים ושאר הציורים שאנחנו מציירים במהלך הקורס אינם אלא הקדמה והכנה לציורי אנשים, שלעניות דעתי, הם המסקרנים והמקדמים ביותר מכל הנושאים הנלמדים, וזאת הן בגלל הקשיים הטכניים שהם מציבים והן בגלל החשיפה העצמית הכרוכה בהם.

כאשר אנשים מציירים דמויות, בין אם הם רגילים לצייר ובין אם לאו, יש בעבודותיהם מידה רבה של חשיפה אישית. חשיפה זאת, שאיננה נשלטת, גורמת לאנשים להירתע מציורי דמויות יותר מכל נושא אחר, ולהעדיף לצייר נופים או דוממים.

במהלך השנים פיתחתי דרך משלי בהוראת ציור הדמות. בשלב ראשון אני מעדיפה להשתמש במכחולים ובצבעים רטובים ולא בעפרונות, כי עפרונות מתארים את הדמויות בקו מתאר, ומשאירים אותן "חלולות" מבפנים ובכך מדגישים את החסר, המיותר או המעוות. לעומתם, צבעים ומכחולים מאפשרים ציורים "כתמיים", אוטמים ומכסים את הגוף ואף מעשירים אותו בטקסטורות, אשר לכאורה מסתירות אותו ואף נותנות "כיסוי" כלשהו לצייר.

כשאני מלמדת לצייר דמות, אני מעדיפה תנוחות בסיסיות, למשל, עמידה חזיתית או ישיבה מן הצד. גם הצבעים שאני בוחרת בסיסיים: לבן, חום ואוקר. מטרת התרגיל היא שהציורים הראשונים יידמו יותר לתבליטים או למעין ציורים מפוסלים שעשויים מחומר מאשר לציורים "שטוחים". הצבעים הבסיסיים מגבילים את אפשרויות הבחירה ובכך עוזרים לרכז את מרב המאמץ בציור הדמות, ומשחררים את הצייר מלהתרכז ריכוז יתר בפרטים משניים.

ההקדמה הארוכה שאני מקדישה לציור הדמות הכרחית מעוד סיבה: כי לדמויות, יותר מאשר לשאר הנושאים בציור, יש מראה מגוחך כאשר אין הן מציורות באופן משכנע. מניסיוני אני יודעת שאפילו ילדים קטנים בני שש ושבע מבחינים בכך, וכאשר הם מראים ציורי אנשים למבוגרים, הם חוזרים היטב שלא יימצא ילד כלשהו בסביבה שיציץ. הם, כביכול, חשים שהציורים שלהם שקופים, ושהתגובות של חבריהם לא תאחרנה לבוא ויגלו את חולשותיהם (קורה לפעמים שחוסר הניסיון והיכולת הטכנית תורמים לסוג של אקספרסיביות, אך רק אצל ילדים או קשישים בודדים). לכן לעולם אינם מתגאים ב"הבעתיות" היתרה של דמויותיהן. את ההקדמה הארוכה לציור אני מנצלת גם כדי לתת לקבוצה הזדמנות להתגבש ולפתח אחוות ציירים, כלומר – כבוד הדדי, תמיכה ושמירה על הפרטיות. בלעדיהם תהיה החשיפה מאיימת מדי. האווירה התומכת בקבוצה נוצרת באמצעות דיון משותף המתנהל בסוף כל שיעור ועוסק בקשיים השונים שנתקלו בהם המציירים במהלך השיעור, וכיצד ניסה כל אחד מהם לפתור. הרווח שהתלמידים מפיקים מדיונים אלו בעל ערך רב ועוזר להם גם במצבים אחרים.

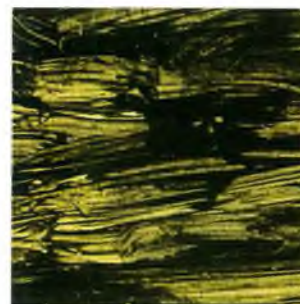
צלחת עם פרי

אקריליק על בריסטול, 35x25 ס"מ

אילו ידעתי לפני שלוש שנים, כשהתחייבתי ללמד בבית-האבות, שגם בחודשים יולי-אוגוסט לא אזכה לחופשה, ספק רב אם הייתי מתנדבת. החיים בבית-האבות נמשכים ללא הפרעה כל עוד אפשר. איש איננו מעז להפסיקם ולו לרגע. כל שינוי בבית האבות וכל הפסקה עשויים להיות לצמיתות, ואין מי שמוכן להמר על כך. כשאני מנסה להתמודד עם "החיים-ללא-הפסקה" של בית-האבות, אני שואלת את עצמי האם שיערו לעצמם דיירי הבית לפני שעברו לגור בו, שגם אצלם תשתנה תפישת הזמן שינוי מוחלט, או שהופתעו ממש כמוני.

אתמול שאלתי את מילכה בשעת הקפה של אחרי הצהריים, האם היא יוצאת מדי פעם העירה, והיא ענתה: "לשם מה? יש לי פה הכול, ואם אני זקוקה למשהו שהשארתי בדירתי, אני מבקשת שיביאו אותו לכאן (מילכה היא דיירת חדשה בבית-האבות אבל את קשריה עם העולם שבחוץ ניתקה לחלוטין. עדיין אין היא ישישה, והיא מקפידה להתלבש ולהתאפר בהקפדה בכל פעם שהיא עוזבת את חדרה). ייתכן שהמעבר לבית-האבות החדש הוא כה תובעני, שאין היא רוצה לערבו עם העולם שבחוץ ואף חוששת להעמידו במבחנים. עדיף לה לכלוא את עצמה מרצון במקום החדש מאשר לחוש בכל פעם את מגבלותיו.

חיה

אקריליק על בריסטול, 35x25 ס"מ

כבר שנתיים וחצי אבא מתמיד לבוא לשיעורי. לדאבוני, מזמן כיליתי את מלאי הנושאים והמשימות המתאימות ליכולותי המוגבלות, ואני בדאגה מתמדת שמחוסר ברירה אצטרך לחזור עליהם שנית. עד עכשיו אני מצליחה לעורר אצלו עניין, אך עד מתי?

אני נדהמת תמיד לגלות כמה מקום אבא תופס בלבי אחרי כל השנים שחלפו. אני נזכרת באותם ימי שישי בילדותי, כשהתלוויתי אליו בדרכו לבית הכנסת, משתדלת להתאים את קצב ההליכה שלי לשלו, ערה לכך שהוא בקושי מבחין בנוכחותי, אך לא מוותרת. אי־שם באמצע הדרך הייתי מדביקה אותו, וכששערי הרטוב עדיין מטפטף מן המקלחת, ניסיתי לנצל את רגע המפגש בינינו לחילופי דברים.

תמיד בחרתי שנושא השיחה יהיה אחד משני התחומים היחידים שהייתי בטוחה שיעניינו אותו: עניינים הקשורים ליהדות, או מה שקשור למשפחת המוצא שלו. הייתי פותחת ברעיון כלשהו שצץ בראשי מקריאת פרשת השבוע או בפיסת מידע ששמעתי באקראי על אחד מבני משפחתי (ההערות שלי היו חייבות להיות מצומצמות, קצרצרות, מחושבות היטב ומפתיעות, כך תכננתי. אחרת לא יהיה לי כל סיכוי לזכות, ולו לרגע, בתשומת לבו). אך מה שקרה תמיד הוא שמרוב מאמץ לצמצם את השיחה למשפט מרתק אחד, הייתי שוכחת את מילות הפתיחה והקישור, ואבא, הממהר והשקוע בענייניו, לא הבין מה אני רוצה ממנו. "מה אמרת?" היה מפנה אליו פנים מתוחים וטרודים, "אינני מבין אף מילה!"

הייתי פותחת שוב, מנסה לתמצת את דבריי עוד יותר, כדי למזער את "ההטרדה" שלי. בשלב זה היה אבא מחזיר את פניו ממני, ממלמל לעברי תגובה כלשהי, מתכנס שוב בתוך עצמו ומחיש אף יותר את צעדי. עתה נפתח פער חדש בינינו, ואת המשך דרכי לבית הכנסת עשיתי לבדי, מכונסת לחלוטין, עד שאפילו לא שמתי לב שבינתיים כבר הגעתי לבית הכנסת, התיישבתי במקומי, פתחתי את הסידור והצטרפתי לתפילת מנחה.

רוזה הישישה, שזה עתה מלאו לה 100, היא אישה ערנית ופקחית שאין נושא שאינה מתמצאת בו. היא דוברת שבע שפות ובעלת השכלה רחבה מאוד.

בכל פעם שבא מישהו להרצות, היא יושבת בשורה הראשונה, הליכון מימניה, סוודר על כתפיה, וכולה דריכות. אביה היה החזן הראשי בבית הכנסת הגדול בתל-אביב, כאשר עדיין מותר היה להיות מסורתי.

לא מזמן הגיע לבית האבות זמר עממי ששר שירי עם ישנים מאירופה ומאמריקה והיא הצטרפה אליו במילים ובמנגינות בלי להתבלבל, ואפילו זכרה מי היו הזמרים שהתפרסמו בזכות שירים אלו.

ישנם בבית-האבות עוד אנשים משכילים שהיו בעבר מורים אבל רוזה שונה מהם, הידע שלה כולו פיסות-פיסות שנאספו מתוך סקרנות שעדיין נשקפת מעיניה הערניות. לשיעור היא באה בהתמדה אך באיחור קבוע של רבע שעה, וכאשר היא מתיישבת, לעולם אינה מבצעת את המשימות הקבוצתיות.

במהלך ההסבר שלי היא יושבת בשקט ואני רואה שהיא קשובה. אך כאשר מחלקים חומרים לעבודה, היא תמיד מבקשת חומרים אחרים, לשם ביצוע משימה שתכננה מראש.

בשבועות הראשונים היינו משוכנעים שאין היא מבינה את תוכן השיעור, אך כעבור זמן נוכחנו שאין כאן חוסר הבנה אלא בחירה אישית.

ציוריה, ללא יוצא מן הכלל, נראו כמו ציורי ילדים קטנים: צבעוניים, מאורגנים היטב על פני הדף, גדולים, חופשיים ומבטאים עולם אגדי שהכול בו עוד אפשרי.

סירובה להשתייך לקבוצה עורר תחילה התנגדות, אך כעבור שנתיים שבה שבה

חיות ודמויות
אקריליק על בריסטול, 35x25 ס"מ

והציגה את יצירותיה הילדותיות בצד שאר היצירות של הקבוצה התפוגגה ההתנגדות הראשונית, וכולנו קלטנו שבדרכה הייחודית היא מלמדת אותנו ללכת במסלול אלטרנטיבי שעוקף את כל מה שקרה מגיל חמש ומציע לנו להצטרף. בשבוע שעבר נושא הציור הקבוצתי היה קשור לחג החנוכה. לאחר ההסבר, בחלוקת החומרים, הפתעתי את עצמי כשאמרתי לרוזה: "אולי הפעם תשתמשי בחומרים שנתתי לכולם?"

המשימה הייתה להתחיל בציור רקע לחנוכייה דולקת: חלון מחופה וילון שנוף של שמים משתקף בעדו. ציור החנוכייה יועד לשבוע הבא.

"טוב", ענתה רוזה, בעודה סוקרת ובודקת את החומרים שלפניה. המשכתי לתלמיד הבא ובראשי דמיינתי חנוכייה ילדותית, עשויה ביד החלטית ונמרצת. בסוף השיעור הושיטה לי רוזה את ציורה.

להפתעתי ציירה חלון, זוג וילונות ושולחן ריק מנרות לשבוע הבא. התרגשתי מאוד. רוזה בת מאה ועדיין משתדלת להתגמש כדי להיות אחת מאתנו. כנראה החליטה שהצליחה ללמד אותנו מה שהיה לה באמתחתה, ושעתה תוכל להרשות לעצמה ליהנות מחדוות היצירה המשותפת.

אסתר השתתפה בשיעור מההתחלה אך לא התמידה לבוא. היא נהגה להתאפר בכבדות, ששיוותה לה מראה של בובה או של שחקנית תאטרון. וכשחקנית מן האסכולה הישנה סמכה שהמרחק בינה ובין הקהל משווה לפניה מראה טבעי.

ציוריה היו זעירים ומקוטעים והתאימו לגזרתה הרזה והשברירית. באותם שבועות שנעדרה מן השיעור הייתי מוצאת אותה יושבת במסדרון ליד דלת דירתה, כולה עדויה ומוכנה לצאת ליעד לא ידוע. כשחלפתי על פניה, מנסה שלא להביכה, הייתה תופסת בידי ואומרת: "נעמי, נכון שאת סולחת לי? היום אינני מרגישה טוב". באותם מקרים הייתי מחמיאה לה על הופעתה היפה, מאחלת לה שתרגיש טוב וממשיכה בדרכי.

לפני כמה חודשים חלתה ואושפזה, ומצבה הוגדר חמור. היא שבה לביתה חיוורת, נקייה מאיפור ושברירית עוד יותר. הייתי רואה אותה במקומה הקבוע – ליד פתח דירתה, ולצדה בתה המשדלת אותה לטעום משהו או לאכול דייסה בכפית. מראה היה פרוץ וכועס כשפנתה לבתה. "לכי מכאן, תני לי קצת מנוחה, את לא מבינה מה שאומרים לך?" מבין שתיהן (האם והבת) נראתה הבת הרבה יותר פגיעה.

הייתי בטוחה שאסתר בימיה האחרונים, והופתעתי כאשר ימים ספורים אחר כך הופיעה בלוויית בתה לשיעור. באותו יום ציינו דמות – נושא מורכב במיוחד.

הבטתי באסתר כדי לוודא האם היא ערנית במידה מספקת, ועצרתי לידה כדי להסביר לה את משימת השיעור. היא הקשיבה בנחרצות, תבעה מיד צבעים ומכחולים והסתערה על המשימה במרץ ובדממה. מדי פעם הפסיקה, רק כדי לגעור בבתה שישובה לידה וניסטה לייעץ או לסייע לה.

"תפסיקי להעיר לי בכל רגע, אני יכולה בעצמי!"

בסוף השיעור הראתה לי את עבודתה. העבודה הייתה שונה מאוד מכל מה שעשתה עד כה, והרבה יותר בוטה. היה לה אופי של חיתוך עץ אירופאי: נוקשה, נועזת, צבועה בצבעים בסיסיים (שחור־אדום־לבן), זוויתית, אך עשויה ביד רועדת. נדהמתי. לא האמנתי שהאישה החלשה הזאת, שגם בימיה הטובים ביותר לא היטיבה לצייר, תוציא תחת ידיה עבודה כה חזקה, ברורה ובוטחת.

בשני השיעורים הבאים הופיעה שוב, נרגשת, נסערת וחסרת סבלנות, מתעקשת שייתנו לה להתחיל לצייר מיד ובלא סיוע. במהלך השיעור הקצר סיימה עוד שתי עבודות שדמו מאוד לעבודה הקודמת והיו מיני־סדרה.

עברו שבועות אחדים שבמהלכם הצטרפו לקבוצה משתתפים חדשים, דיירים שזה עתה הגיעו לבית־האבות. הייתי עסוקה מאוד ולא שמתי לב שמשלושת השיעורים האחרונים נעדרה אסתר. כשחלפו עוד שבועיים, הייתי בטוחה שנפטרה. בבית־האבות לא תמיד חודיעים לי כשתלמיד נפטר, וכבר קרה ששבועות אחרי היעדרות של תלמיד, כאשר שאלתי את התלמידים לשלומם, החליפו ביניהם מבטים מהירים וענו: "אוי, נעמי, שלא תדעי צער, היא נפטרה לפני שבועיים".

הפעם החלטתי להיזהר, כדי שלא להביך ושאלתי בעדינות את אחת העובדות: "מה שלום אסתר? האם היא בסדר?"

3 דמויות

אקריליק על בד, 21x29 ס"מ

חלפו כמה דקות של דומייה, ואחריהם נאמר בלחש: "היא עדיין אתנו, אבל כבר לא מי שהייתה, שלא תדעו".

כבר מזמן שמתי לב שבכל פעם שאני שואלת במקום הזה שאלות שעניינן חיים ומוות, גם הדיירים וגם העובדים מנסים להתחמק מלתת תשובות. אני משערת שאולי הם חושבים שמוטב שיחסכו ממני שרק אפשר את העובדות היבשות על הזקנה. לשנייה אני נפגעת, אך לאחר הרהור אני מודה להם על כך. הגילוי על מצבה של אסתר גורם לי להרהר בה. כמה גלגולים עברה בזמן הקצר שהכרתיה!

עוד בפגישתנו הראשונה נראתה כאישה "שאיננה מה שהייתה", והנה שוב מתארים אותה כמי "שאיננה אותה אסתר שהכרת". מי היא בעצם אסתר האמתית? מה עוד נותר ממנה? האם תפתיע אותי שוב בהבזק פתאומי של מרץ, כמו זה שפקד אותה לפני כמה שבועות? האם תשוב להבהב ולו לזמן קצר?

הקורס באמנות היה מתנתי לאימא כדי שתוכל לממש את כישרון הציור שלה, ולו בערוב ימיה. לאחרונה עברה אימא למוסד לתשומי־נפש, הרחק מבית־האבות שבו ממשיך להתגורר אבא, והרחק מן השיעור שלי ומכל שיעור אחר. קדמו להעברתה חודשים רבים של סבל גופני ונפשי שבקושי עמדה בהם, אך עתה, כך נראה לי, אם רק תסכים לקבל את עצמה כמו שהיא, ולא תנסה שוב ושוב לממש חלומות ומאווים בלתי מוגשמים, תוכל לנוח ולהינפש.

השבוע אבוא בפעם הראשונה לבית־האבות בידיעה הברורה שאימא איננה יכולה או זקוקה לקבל את מתנתי.

במשך שלוש השנים האחרונות ציפיתי לבואה מדי שבוע. לעתים הייתה באה ולעתים לא, אך נוכחותה או היעדרה תמיד קבעו את הטון של השיעור. כשהופיעה – ידעתי שמעמדי כמורה מותנה באישורה ובתגובותיה. כשנעדרה – ידעתי שמעמדי, על אף היותו מובטח מפני ביקורת, נעשה חסר משמעות.

כשאני שואלת את עצמי האם הסכימה לקבל, ולו באופן חלקי בלבד, את מתנתי, אני נוטה לענות בשלילה. מעולם לא נכחה בשיעור כתלמידה, וכאשר השתתפה, תמיד התייצבה כשומרת: שאבחר בנושא בעל משמעות, שאנסח את ההסבר כך שיובן היטב על ידי הקבוצה, שאנהג כהלכה, כלומר, שלא אקפח אף אחד, ובעיקר: שלא אעבור בשתיקה על מה שראוי לתוכחה או לשיפור.

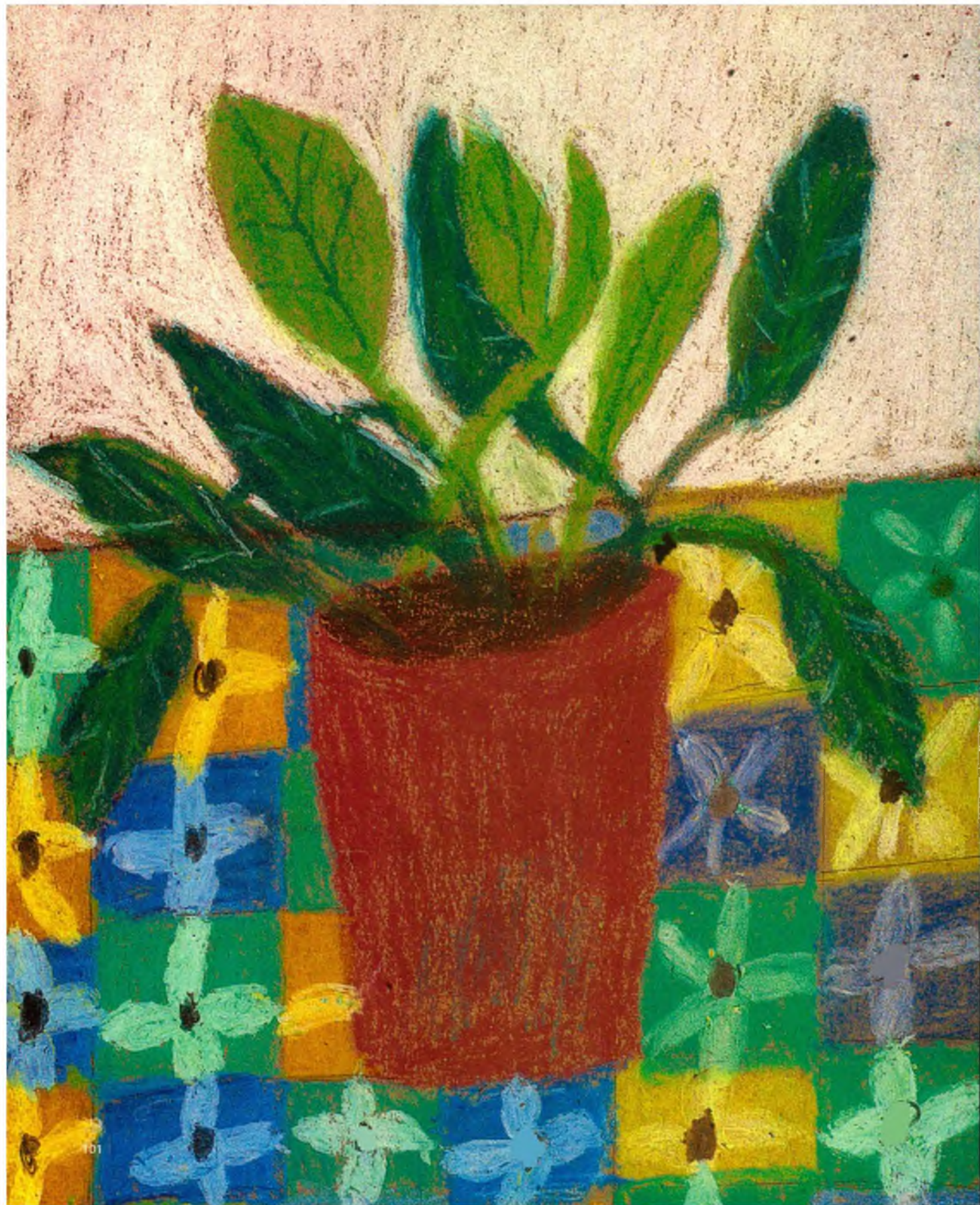
לפעמים הייתה מציעה, כשגמרתי לשאת את דברי המבוא שלי בשיעור, נושא משלה, שלדעתה ראוי היה שיילמד יותר. אז היה מתעורר בינינו מעין מאבק כוחות סמוי שבו לכאורה זכיתי (הצעותיה לא התאימו לרמה הבסיסית של הקבוצה), אך רק למראית עין, כיוון שלאמתו של דבר, היא זו שזכתה תמיד; היא הייתה שותקת, מחכה עד שכולם יתעסקו במשימה, ולבסוף, אם חשה בטוב באותו יום, הייתה מבקשת נייר, עיפרון ומחק ומציירת את מה שהיא רצתה – משהו מעולמה הפרטי, המנותק והעשיר בדימויים. לא, אימא מעולם לא הייתה תלמידתי במובן המקובל של המילה, וכשאני שואלת את עצמי מי היו מוריה בשנים שגדלתי ובכל יתר השנים, אני יכולה למנות רק אחדים: חמה, שאותו הספיקה להכיר רק זמן קצר אך אהבה והעריצה, חברה אחת או שתיים שהיו במקצוען מורות מרשימות ומשכילות וראו בה חברה צעירה ולא תלמידה, ואולי שתיים־שלוש דמויות אחרות שהעריכה, שלפי דעתה עלו עליה בידע או בהליכות וזכו באמונתה ובאהבתה. אני יכולה למנות אנשים יחידי סגולה אלה על אצבעות כף יד אחת.

עציץ

פסטל שמן על נייר אריזה, 35x25 ס"מ

האם הייתה אימא תלמידה במהותה? אני תוהה, ומשיבה לעצמי שאם אמנם הייתה, לא תלמידה של מורים הייתה אלא של התבוננויות מתפעמות, משתאות ובלתי פוסקות, בסובב. אימא אהבה להתבונן בציפורים, בצמחים, בנופים המשתנים ובילדים שחלפו בדרכה. לא מהרצאות, מתרגילים או מספרי הדרכה למדה, אלא מאלף־הרף־עיניים ומהתרשמויות מקריות שראתה, הבינה ושימרה בתוכה בדרכה החפוזת למקום זה או אחר.

בשבוע הבא לא תהיה, ואני, תלמידתה הוותיקה, חסרה אותה עד דמעות.

יער

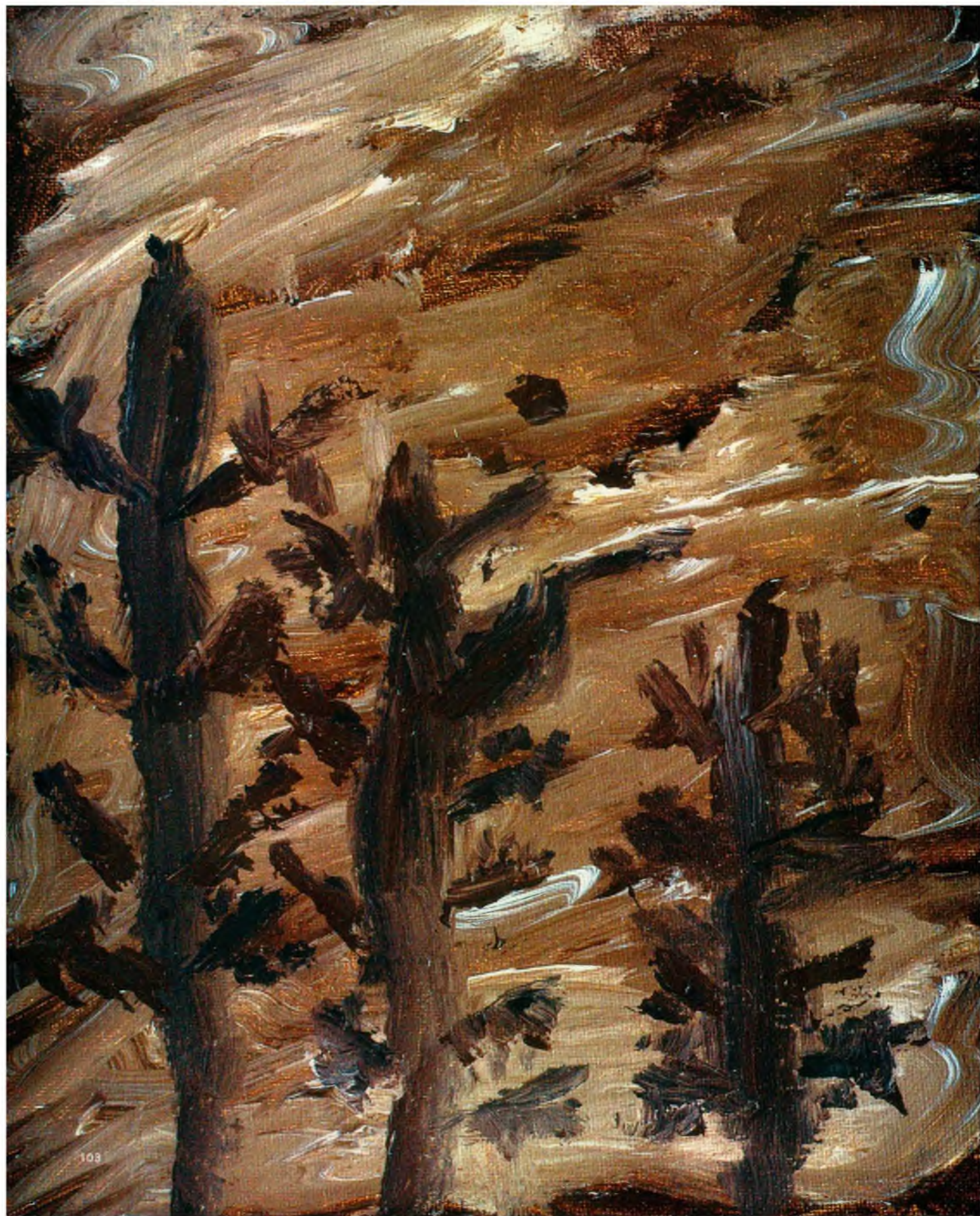
אקריליק על בריסטול, 35x25 ס"מ

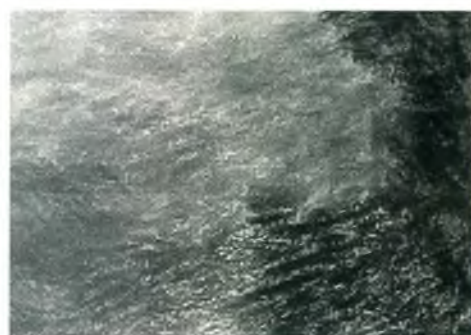
רציתי להמשיך לכתוב ברציפות. חשבתי לתומי שאחרי שאכתוב על היעדרה של אימא, אוכל להשלים עם חסרונה ואמשיך לתעד את שיעורי. אך שבוע רודף שבוע והכתיבה נדחית.

הייתכן שלא רק את השיעורים הכנתי למענה אלא גם את הכתיבה? הרי מעולם לא סיפרתי לה שאני כותבת יומן, ומעולם לא הראיתי לה קטעים מתוכו. ואם כך, מהיכן הקושי להמשיך?

הייתכן שמבלי דעת הייתה הכתיבה אף היא מעין שיח מתמשך עם אימא, ועכשיו שאיננה, אינני יודעת לנסח את התרשמויותי ואינני יודעת כיצד למקדן? פתאום עולה בדעתי שבחירת הנושאים שעליהם כתבתי כנראה נקבעה, שלא במודע, לפי מה שהיה לאימא ולי במשותף; ועכשיו שפרשה לעולמה, עולם הסגור בפניי, אינני יודעת עוד מה לכתוב.

אני חייבת להשתחרר מהתלות הילדותית שלי בה, ולכתוב ממקום בוגר יותר שכולו שלי; אני דורשת מעצמי מיד, ועונה בשמה של אימא: "חכי עוד קצת נעמי, את תראי שזה עוד יבוא לך".

קומפוזיציה חופשית
פחם ומחק, 17x34 ס"מ

זה חודשים אחדים אינני מבקרת בבית־האבות. לאחר עזיבתה של אימא המשכתי ללמד עוד שנה אחת, שנה שהייתה חצויה בין השמירה על אבי שהלך ודעך, הלך והתמוסס מאז נלקחה ממנו אשתו, ובין ניסיונות כואבים לשמור על קשר, ולו מזערי בלבד, עם אימא, שנעשתה תשושת גוף ונפש ועברה למוסד אחר בעיר אחרת. כשהחמיר מצבו של אבא והוא אושפז במחלקה שיקומית, לא עמד לי כוחי להתייצב לפני תלמידיי, כשכיסאותיהם של אבא מזה ושל אימא מזה (מעולם לא ישבו זה ליד זו בשיעור) ריקים.

נזכרתי במילים שפתחו את היומן הזה: "את הקורס לציור נתתי במתנה לאמי". הבטתי ביומן שהיה מונח לפניי על השולחן והוספתי: "הוריי החזירו לי בריבית דריבית שיעור עשיר פי כמה מזה שקיבלו ממני: שיעור מאלף בחכמתו וברגשות השמחה והעצב שעורר, אך בעיקר אפשרות יקרה מפז להכירם לעומק כאנשים בוגרים ולהתוודע אל עולמם הפנימי הייחודי והמורכב".

מבט לנוף
עבודה דו־שכבתית, אקריליק על בריסטול,
35x25 ס"מ

"ללכת אל הצבעים" נכתב בהשראת סדנת אמנות שהמחברת, נעמי גפני, אמנית רבת הישגים בעצמה, קיימה בבית אבות במרכז הארץ. הספר הוא שילוב מרתק בין ספר הדרכה למטפלים ולמדריכים שעובדים עם זקנים באמנות לבין יומן אישי, המתאר ברגישות ובגילוי לב את תהליך ההוראה ואת האופן שבו הציור הפך ממיומנות טכנית לחוויה יצירתית, למשתתפי הסדנה ולמחברת עצמה.

הספר מבטא את מאמציה של אשל, האגודה לתכנון ולפיתוח שירותים למען הזקן מייסודם של ממשלת ישראל וג'וינט ישראל, לקדם את היצירתיות בגיל המבוגר באמצעים שונים. הספר מיועד למטפלים, מדריכי אמנות, יוצרים ולזקנים עצמם

אשל
האגודה לתכנון ולפיתוח שירותים למען הזקן בישראל
נוסדה על ידי ג'וינט-מלב"ן ונתמכת על ידי ממשלת ישראל
www.esheinet.org.il

